Радій ПОЛОНСЬКИЙ

ЗМОВА БЕЗОДНІ

Фантастична повість

1

Над планетою Земля щойно спливло феєричне двадцяте століття і вже зайнялося двадцять перше. П’ятеро людей перетинало Систему — вони облітали Юпітер, обстежили пояс астероїдів і тепер поверталися на Землю. Корабель цієї міжнаціональної п’ятірки звався "Санні" — "Сонячний".

Люди стомилися. їхня психіка була перенапружена, нерви виснажені. Однак корабельний статут вимагав оголосити тривогу. Другий пілот Родіон, худий і жилавий чоловік, дивився на екран, на пульсуючу цяточку, і шукав у собі точної реакції. До "Сонячного" наближалося якесь тіло. Його траєкторія склала з траєкторією корабля п’ятнадцять градусів. Неймовірно: невідоме тіло рухалося із прискоренням. Йонні прискорювачі "Сонячного" працювали безупинно, але оте потроху наздоганяло.

На борту спали всі, крім Родіона. Довгі кістляві пальці його в останньому ваганні здригалися над сигнальною кнопкою. Вагався, бо знав: на кораблі вже давно немає спокою.

Командир корабля Артур лежав долілиць на верхній койці, підмостивши кулака під вилицю, щоб мати повітря, і дихав він рідко й тяжко; а дружина його Мар’я, лікар і біолог цієї експедиції, лежала нечутно, склавши долоні під щокою, біле волосся стікало майже до підлоги. І обоє вони знали, що не сплять. Потім Артур нечутно ковзнув

униз і сів біля Мар’ї. Вона негайно підвелася, відсунулася у самий куточок і всілася, підібгавши ноги. Мовила ніжно:

— Милий, будь ласка, ні,

Артур набичився, лапаті його руки поповзли ковдрою до рук дружини:

— Мар’я! Ти моя жінка. Не забула?

Тоді вона устромила свої довгі пальці в його червону чуприну, стисла цупке волосся, прошепотіла лагідно:

— Не сердься, любий. Іди і спи.

Він одним рухом злетів назад, на своє місце. І за дві хвилини вони поснули.

У каюті навпроти жило друге подружжя: кореспондент-оператор Джеф і астроном-планетолог Ліліан — Лі. Він завжди спав праведним сном тесляра чи муляра, але ж зараз крізь сон почув її крик:

— Люди! Джефе!.. Артуре, Джефе, Род!..

І вже сну не було, він миттю стрибнув униз і підняв Лі за плечі. Вона сиділа, напіврозплющивши безтямні очі. Хрипіла, закинувши голову:

— Швидше... Швидше... Немає повітря! Люди!!!

Стис її плечі, легко струснув:

— Зараз же прокинься!

Вона схлипнула, пальці вп’ялися у Джефові руки, потім у величезних очах її розвиднілося — наче сонце зійшло за густо-брунатним вітражем.

— Ти?! Джефе... Знову те саме.

— Тихше, Лі, — він говорив повільно і чітко. — Ми на "Сонячному", кисню досхочу, ми всі разом.

Лі притулилася лобом до його грудей:

— Ми на кораблі... Я боюся, що збожеволію уві сні. Що мені робити? Жодної ночі не буваю з людьми. Щоночі я вмираю.

Вона схлипнула, Джеф торкнувся її щоки, і його пальці стали мокрими.

— Ще нам спати кілька годин. Лі, я буду біля тебе. Я ще ніколи не бачив, як ти плачеш.

Джеф дивився поверх її голови — у стіну, ледь змочену зеленкуватим світлом нічника. Із гарячковою безнадією шукав слова, механічно повторював:

— Лягай. Я біля тебе. Лягай...

Лі сказала:

— Якби ти мене не збудив — я б умерла. Ми не можемо одне без одного. Я спробую спати. Ти будеш... поруч?

— Я з тобою. Ми не можемо одне без одного.

Лі схилилася на койку, вмостилася на правому боці і серйозно повторила:

— Ніяк не можемо.

Джеф подумав: "Я себе переконую. Вона себе переконує. І так далеко ще до Землі!". Чорна рука його лежала на плечі дружини і, відтіняючи, засвічувала те плече білим світлом. Насправді ж Лі була смаглява, як мулатка. Біла жінка, мабуть, романського походження, і чорношкірий красень Джеф — навдивовижу підходили одне одному, і люди озиралися на них отам, у тих далеких земних містах, озиралися і посміхалися просвітлено, бо раділи цій дужій красі.

Джеф погладив долонею її обличчя. Цієї миті заголосив сигнал тривоги, спочатку тихо, потім швидко набрав сили, і водночас в обох спальнях засвітилося світло.

До Центрального відсіку обидві пари вскочили одночасно. Рудий Артур, заспаний і набурмосений, підійшов до пульта, поклав руку на плече Родіона і втупився у прилади. Мар’я застібала на грудях останні ґудзики нічного комбінезона, потім заздрісно поглянула, як Лі одним рухом долоні причесала коротке своє волосся, — механічно іі собі мацнула голову: світле волосся розсипалося по спині. Хотіла втекти назад до спальні, прибратися, та Родіон спинив її гострим поглядом.

Мар’я винувато зіщулилася.

Родіон доповів про подію. Артур супив руді брови, круті вилиці свідчили про волю і нестримність. Здоровенний Джеф, навіть сидячи, поглядав на товаришів трохи згори, — обличчя мав скульптурно-гарне, але несерйозне і по-хлоп’ячому довірливе. Мар’я поклала долоні на коліна і пильно дивилася на другого пілота.

Дослухали. Помовчали. Командир запитав:

— Хто має гіпотезу? Лі, до телескопа. Дай максимальне наближення. — Біла цяточка на екрані спокійно пульсувала. — Гіпотез немає?

— Гіпотез немає. — Кістляве обличчя другого пілота не виказувало хвилювання: кошлаті брови не ворушилися, великий рот був лагідно стулений. — Мені здалося, що це тіло має занадто правильну форму. І воно… випромінює радіохвилі.

— Коли б воно могло нас наздогнати? — запитав Артур.

— За вісімдесят три години.

— Доведеться влаштувати гонку,

— Так, — кивнув Родіон.

Джеф, обіпершись на столик, схилився до Мар’ї:

— Як спалося? ,

— Добре, дякую.

— Снилося щось гарне?

— Снилося.

— А я ніколи не бачу уві сні, що хочу.

— Що? — Мар’я блимнула посмішкою. — Чи… кого?

— Кого.

— А наяву?

— Наяву?.. Тут не може бути того, що уві сні.

— Оті чудово. Інакше б життя скидалося на марення.

Лі докручувала контролери телескопа, поклавши голову на підпотиличник, обличчя її сховалося за стереоокуляром.

Джеф накрив долонею руку Мар’ї, жінка напружилася, він повів головою у бік дружини і стиха мовив:

— Сьогодні знову.

— Задихалася?

— Так.

— Чого відразу не сказав? — Мар’я з докором глянула на нього і різко прибрала руку.

Він розгублено моргав.

Мар’я підійшла до Лі і взяла її за кисть. Усі мовчали. Лі опустила окуляр:

— Це ракета. Досить велика.

Стояла тиша. Мар’я тримала Лі за руку і дивилася на стіцний хронометр — лічила пульс. Рудий Артур ступив до телескопа: "Покажи-но..."

Мар’я допомогла подрузі підвестися, провела долонею по її змокрілому чолу. Стиха пояснила:

— Мені Джеф сказав. Пульс прискорений, це природно.

Лі стисла губи, куточки поповзли униз, — коротко зітхнувши, опанувала себе і вимучено усміхнулася:

— Байдуже. Все те саме. Я звикла. Церцера, знаєш, діра у скафандрі, простір висмоктує кисень... І всю мене висмоктує простір!

Артур полишив телескоп і мовчки заступив Родіона біля пульта — настав час командирової вахти. І вже від пульта сповістив:

— Це не ракета. Це — антиракета. Обтікач скинуто. Нормальні радіоконтактори. Боєголівка, Такі точнісінько ми вивчали з історії ракетної техніки. Роді, погортай, будь ласка, каталог.

Родіон кивнув і простягнув руку до стінної шафи. Джеф голосно засміявся:

— Апокаліпсис! Іншопланетна цивілізація.. Боротьба світів.

— А як і справді? — Мар’я наївно-допитливо зиркнула на Джефа.

Той усміхнено похитав головою:

— Ні, Мар’є. Космічна цивілізація не може бути агресивною.

— Чому?

— Мілітаристські суспільства здатні вийти у ближній космос, але не у Всесвіт. Міжпланетна агресія — це все одно, що сидіти на дні океану, стріляти з пістолета по зірках і чекати, що якась із них просиплеться золотим дощем. Нонсенс.

Лі зневажливо поглянула на чоловіка і мовила низьким голосом:

— Не фантазуйте. Це типово земний витвір. Там навіть йонні прискорювачі такого типу, як на "Сонячному". Там навіть фарба... типово земна. Військова зелена фарба часів конфронтації.

Мар’я підійшла до пульта, сіла на підлокітник командирового крісла, обперлася долонею на плече чоловіка. Джеф напружено дивився їй у спину. Він не міг приховувати своїх поглядів: білки очей на чорному обличчі виблискували, як сигнальні вогні ракети на старті... Всі усе бачили, хіба що воліли не помічати.

А Мар’я схилилася до рудої голови чоловіка, — від подружжя випромінювалось якесь неправдоподібне золоте сяйво: біле волосся жінки починало відливати червоним, мідна чуприна Артура облагороджувалася золотавим відблиском її голови. Він простягнув руку до пульта і увімкнув віброзавісу. Вони залишилися серед людей — але вже їх ніхто не чув і вони не чули, що кажуть за їхніми спинами.

— Я на вахті, — сухо сказав Артур.

— Ти все на мене сердишся, — зітхнула Мар’я. — Не треба. Мені гірко. Я весь час дратую Родіона.

— Так. Ти його дратуєш. Але не тільки його! — Артур насупився. — Не капризуй. За два місяці будемо на Землі — і ви з Родіоном більш ніколи не зустрінетесь.

— Але ж я й тобі набридла...

— Куплені товари назад не приймаються, — командир криво всміхнувся. — Ходи, Мар’є.

Він вимкнув віброзавісу. У Центральному ледь чулося гудіння йонних прискорювачів, котрі творили слабку корабельну гравітацію. Родіон оголосив:

— У каталозі космічних запусків цієї машинерії немає. Треба передавати на Землю — нехай пошукають в архівах,

З-під кошлатих брів він помалу озирав товариство. Родіон думав, що раніше було на борту логічно і просто: було два подружжя, біле і чорне, — для здорованя Джефа, врівноваженого і самозаглибленого негра з Луїзіани, була створена смаглява Лі — жінка цілеспрямованої енергії, із відчутним на око зарядом несамовитості в роботі, коханні, житті; рудий вікінг Артур, дужий їхній командир, мав за жінку ніжну золотокосу Мар’ю, родом з північної Ладоги, і вона таки була схожа на лагідну, але й горду дружину древнього вікінга. Подружжя чорне й подружжя біле. Так вони казали самі про себе. А Джефові колеги — журналісти й космонавти — ще казали "Чорний Джеф". Була гармонія характерів і кольорів. Та найголовніше: була єдність психіки.

Другий пілот, єдиний на борту чоловік без подруги, уважний і трохи уповільнений подніпрянин, проґавив той момент, коли гармонія зруйнувалася: кольори залишилися, але він став плутати, хто тут чий. Щезла, розвіялася колишня єдність цих двох пар.

На "Сонячному" було неспокійно, але ж, врешті, на ньому все було гаразд, і корабель ішов у напрямку земної орбіти.

Артур сказав від пульта:

— Послухайте, коли мене не зраджує пам’ять на отакі штуки, то ми зустріли вельми противну машину. На вигляд це — глобальна антиракета довготривалої дії з атомним зарядом, самоприскоренням і самонаведенням. Останні екземпляри цих іграшок були створені років із

тридцять п’ять тому. Не виключено, Що вона нас зафіксувала і женеться, щоб знищити.

Було чути, як дихає Лі. Мар’я зацікавлено розглядала товариство. Родіон закрив каталог, пбгладив долонею лискучу палітурку. Голос Артура прозвучав сухо, переконано:

— Якщо я не помилився, такі антиракети вибухають, ‘ коли наближаються до цілі на відстань до півкілометра.

Сили вибуху вистачає для ліквідації будь-якого об’єкта в атмосфері або космосі, однаково. — Він розвернувся разом із кріслом — спиною до пульта, обличчям до людей. Маленькі очиці під рудими бровами були гарячково пильні. — Джефе, до зв’язку, Екстрений виклик бази і повідомлення про подію. Нехай подадуть свої міркування. Поки вони будуть там сушити голову, ми спробуємо втекти. Можемо дозволити собі прискорення у дві або, щонайбільше, три десятих. Після цього лишиться мінімум пального для гальмування і приземлення — і ніякого резерву... Найменша перевитрата — і ми не зможемо вернутися на Землю. Це треба знати.

Джеф увімкнув радіоапаратуру. Він схилився над пультом зв’язку поруч із рудим командиром, як величезний чорний знак питання. Обидві жінки разом глянули на другого пілота, той підвівся, встромив руки до кишень, ступив кілька кроків по відсіку — пружних кроків у обмеженому тяжінні, зиркнув під стелю, де провислії гімнастичні снаряди, ніби оце збирався ухопитися за держаки еспандерів. Родіон знав, що в кораблі чекають його слова, — останнім часом це стало звичкою, і це трохи тішило самолюбство другого пілота і дратувало командира. Родіон сказав:

— Командир має рацію. Використати весь резерв пального. Тільки ж, любі мої, треба враховувати таку можливість... Таку можливість, що антиракета повторить наше прискорення.

— Так. Це може бути, — сказав Артур напружено. Мар’я сумно спитала:

— І тоді... все?

— Так, — сказала Лі. — Ти, Мар’є, маєш рацію: тоді — кінець.

Джеф працював у телеграфному режимі, він увімкнув динаміки, і всі чули, як писклявою морзянкою "Сонячний" кличе свою планету, і той голосочок тріскотів на тлі радіошумів Всесвіту, наче вітер шурхотів степами, збігала морська хвиля дрібною галькою і м’яко сичала... Артур наказав:

— До прискорення — всім на місця.

2

— Це несправедливо!

Лі стояла посеред Центрального, опустивши руки, із ненавистю дивилася на екран. Там була не цяточка — .чіткі обриси антиракети нависли над кабіною,

— Що — несправедливо? — запитав від пульту її чоловік.

Тепер була Джефова вахта.

— Стільки жорстокості... — Постать Лі здавалася скам’янілою, а голос був неприродно низький, аж рипів. — Може, хто забув. А ми з командиром — ні. Ми вже вмирали.

— Припини, Лі, — вимогливо кинув Джеф. Вона не звернула уваги.

— На Землі вмирають не так. Навіть на війні, у най-ганебнішій війні, навіть у В’єтнамі, в Кореї, в Африці, де завгодно — вмирали не так. Тут тобі спочатку показують, що ти є ніщо. А потім убивають. Без люті, без нічого, — тут тобі показують, що у своїй нікчемності перед лицем порожнечі ти ніби й не існуєш і не існував ніколи.

— О-от! — Джеф роздратовано крутнув білками. — Десь тут у небі сидить господь, і це він усе навмисне влаштував.

— Яке небо? Немає неба. Є безодня. Вона ніби має цілеспрямовану волю. Злобну волю. Гидко. Гидко!

Другий пілот напівлежав у кріслі і дивився у стелю. За роки космічної роботи Родіон міцно опанував уміння відключатися і за будь-яких обставин мислити так само зосереджено, ніби він наодинці з собою. Він сидів отак уже кілька годин — відколи керований Артуром "Сонячний" закінчив прискорення й маневр і на борту пересвідчилися, що антиракета повторила всі еволюції корабля і продовжила погоню.

Чекання і напруженість згущувалися в штучній атмосфері корабля. Командир після невдалої спроби відірватися від переслідування передав пульт Джефові, подався до своєї з Мар’єю каюти і більше не виходив. Решта була тут. Обличчя людей посіріли від виснажливої огиди до цієї загрози — безглуздої і безжальної.

Але, мабуть, тільки командир і другий пілот розуміли до кінця серйозність небезпеки. Земля нічого не порадила. Вона лиш прохала не втрачати мужності й обіцяла пізніше подати свої міркування. Ото й усе. І тепер Родіон сидів у Центральному відсіку й мислив, тоді як командир Артур ховався у своїй каюті.

На те були причини. Артур любив свою родинну каюту, а Родіон свою — не любив. Бо вона теж була родинна. Таке саме маленьке приміщення, як у тих двох пар: одна койка внизу, друга —угорі, для

жінки й чоловіка, панель з відкидною апаратурою для роботи, індивідуальне медичне обладнання, два відкидних стільці. Але Родіон жив тут сам. Ольга лишилася на Землі — маленька урна в ніші космічного колумбарія.

Через це Родіон волів бути у Центральному відсіку.

Він пригадав застереження Ольги — то було передчуття, — і як вона зраділа, почувши, що летить разом з ним. Але радість її весь час здавалася крихкою і непевною. Вона таки передчувала. Ще тоді, ще двадцять літ тому... Коли вони поруч працювали на найкрупніших космодромах Європи, Америки й Азії. Родіон був слюсарем-монтажником космічних кораблів і пускових установок, він був асом своєї справи, конструктори його на руках носили.

Під час одного з випробувань він втрутився у справу занадто енергійно як для слюсаря, занадто й ефективно, — керівники космічної програми були вражені ерудицією робітника. Фах пілота — змолоду він був авіаспорте —меном — та бездоганні психофізіологічні дані зробили решту справи. Він же ж навіть і не старався, бо знав, як намарно старалися тисячі інших; планета не потребувала тисяч космонавтів, обходилася кількома сотнями; і в оте недосяжне вище училище його ввічливо покликали. Він тоді сказав: "Не насмілюся засмутити відмовою таких чемних і добрих товаришів", — і ледве стримувався, щоб не підстрибнути до високої люстри та не погойдатися на ній, на подив присутніх, чи не пожбурити у вікно сталевого сейфа, або вчинити ще якусь хлоп’ячу витівку, бо то була найщасливіша мить його життя.

Такі були найперші кроки Родіона в космос. "Можливо, що отепер я роблю останні", — подумав він у Центральному відсіку "Сонячного".

Мар’я сказала, ні до кого не звертаючись:

— Але ж у нас є пальне? Артур казав: "У нас лишилося для гальмуваня і виходу на земну орбіту". Правда? То, може... краще його використати? І десь, колись... за мільйони років... чужі цивілізації, може, виловлять наші рештки? Це краще, ніж згоріти без усякого смислу.

Лі озирнулася від телескопа. Від пульта обізвався Джеф:

— Що ти маєш на думці?

Од невпевненості і сором’язливості Мар’я ніколи нічого не пропонувала — вона тільки запитувала. От і зараз Мар’я підперла кулачком щоку, звела брови у суцільну рису:

— Може, використати геть усе пальне? Ми б тоді відірвалися від антиракети і зникли у Просторі... Навіки. Правда? — Нараз від безсилля труснула головою — волосся пшеницею розсипалося по’ плечах, — і з тугою додала: — О-о-о-! Якби я могла зникнути, щоб вас урятувати!

Лі нервово сіпнулася:

— Знову нюні розпустила!

Джеф повільно розвернув пілотське крісло до салону і подивився на Мар’ю. Його очі розширювалися, росли, зіниці зробилися глибокі й великі, білки й зуби аж сліпили своїм блиском; він дивився не на обличчя її, не в очі, не на блідий рот, не на волосся — він дивився на неї всю, дивився, втративши зв’язок з оточенням, все Мар’їне єство вбирав той погляд, і те єство разом із Джефом зникло з корабля і шугало біля найсуттєвішого, найнезбагненнішого і найпростішого — Життя і Смерті.

Лі, примруживши, стежила за своїм чоловіком, котрий так відверто простував до іншої жінки. І ледь посміхалася — з розумінням, а може, й зневажливо. А Родіон відвернувся. Він не міг миритися із зрадою навіть у помислі. Він полетів одинаком, зберігаючи вірність своїй Ользі, і почуття

його оце тепер були складні і суперечливі, але бачити, як Джеф дивиться на командирову Мар’ю, він не міг...

На порозі постав Артур. Мар’я силувано всміхнулася Джефові: "Ну?.. Що ти..." — і звела погляд на чоловіка. Родіон запитав:

— Артуре, якщо до антиракети наблизиться людина — буде вибух?

Командир ворухнув рудими бровами:

— Гадаю, що ні. Вони реагують не просто на матеріальний об’єкт, їм потрібна маса! Так нас учили.

Родіон сказав:

— У такому разі я беруся вирушити у скафандрі їй назустріч і демонтувати боєголівку.

Артур сів поруч із ним, опустив голову. Всі дивилися на командира. Він шумно зітхнув:

— Ні; Роді, це не вийде. Боєголівка вибухне від твого дотику. Так нас учили.

Родіон насупився. Артур продовжив:

— І коли вона вибухне від твого дотику — загинеш не тільки ти, але й ми всі. Антиракета від нас — за десяток кілометрів. Вибух оплавить нам оболонку, а довершить справу сонячне випромінювання.

— Так... — другий пілот зчепив перед собою пальці, грав суглобами.

Артур риторично запитав: . — Дивуюся, чому ніхто досі не згадав про розвідувальну ракету?

Джеф швидко озирнувся, його зуби зблиснули, як низка білих ліхтариків:

— Ха! Я про неї вже півгодини думаю!

— Чому ж мовчиш? "Нейтрино" — от на чому треба зосередитися. Земля скаже те саме. — Артур мружився напружено, аж тремтіли жовті вії, — вдивлявся у глибінь своєї уяви. Він сказав: — Роді! Будеш мені за опонента. Всі допомагайте. Пропоную варіант перший. Виводимо "Нейтрино" на антиракету. Ну?

— Вона вибухне і зруйнує нашу оболонку. Сам щойно казав.

— Ми робимо інакше. Виводимо "Нейтрино" у простір, наближаємо до антиракети якнайближче — кілометрів до півтора-двох, і тоді антиракета переорієнтується і поженеться за ним.

Всі потроху усвідомлювали сказане. Посмішка блимнула на губах Мар'ї, зажевріла в очах, розгорілася захватом і вдячністю чоловікові. Лі заплющила очі. Губи її безвільно розтулилися. Джеф зиркнув через плече на Артура й Родіона і засоромлено їм усміхнувся. Родіон супив кошлаті брови, але рота йому також розтулила посмішка.

Лі зітхнула — як схлипнула.

Протягом кількох годин смертельний жах виповнював безодню, та оце їм здалося, що він розсіюється і зникає і вони виборсуються з нього — дихати тихою радістю.

Родіон сказав безжально:

— Якщо антиракета і справді реагує не на об’єкт, а на масу — варіант може не вдатися. Я припускаю, що антиракеті запрограмована вибірковість цілі. У цьому разі вона не піде за "Нейтрино", а ми його втратимо.

Артур мовив:

— Ми не знаємо, чи їй запрограмована вибірковість цілі. Це було б занадто складно для давньої машинерії. Але... це не виключено.

По тихій паузі командир закінчив думку:

— Це не виключено, бо вони... вони робили добрячу зброю.

Командир стиснув кулаки і вмостив їх на колінах.:Він дивився на підлогу. Сказав рівно:

— Варіант другий. На "Нейтрино" можна перевантажити основні матеріали експедиції.

Мар’я нечутно підпливла до нього, торкнулася долонею щоки — Артур відхилив.голову. Він дивився на другого пілота, і обличчя командира було незвичне: жовна вигравали, ніби Артур на кожному слові зціплював зуби, руде ластовиння потемніло. Мар’я ласкаво запитала:

— А хіба "Нейтрино" сам, без людини, може досягти Землі?

Родіон і Артур водночас гостро зиркнули на Мар’ю, командир повторив:

— Без людини... — і вони перезирнулися з другим пілотом. Артур пояснив:

— Може досягти. Все, що для цього потрібно, — відвести його від корабля, зробити корекцію, а на підльоті до Землі — загальмувати. Це зроблять автомати. В межах земної орбіти, я думаю, його перехоплять і посадять.

Джеф спокійно сказав:

— Врятувати матеріали експедиції — це, врешті, найголовніше.

Лі мляво додала:

— Авжеж... Бо інакше все було б марним... Уся наша подорож.

Артур криво усміхнувся, натис плечем на Родіона, сказав із сарказмом:

— А чому ж мовчить штатний опонент? Чому, скажіть мені, мовчить наш другий пілот Родіон? Чи, може, другий пілот не хоче гинути?!

— А хто хоче? — несподівано жваво відгукнувся Родіон. — Командир хоче? Не вірю. За годину чи дві, чи, може, за десять годин ми дістанемо повідомлення Землі про цю антиракету; хто зна! — мабуть, база дасть нам якусь добру пораду. А тим часом...

— А тим часом, — перебив владно командир, — переглядаємо матеріали, сортуємо зразки, кожен відбирає найцінніше з особистих робіт. Треба підготувати для "Нейтрино" одну тонну корисного вантажу. І то швидко.

— Наказ є наказ, — бадьоро сказав Родіон.

— Хвилинку. Є ще один варіант. — Тепер Артур дивився на свою дружину, і всі згадали її запитання: "Нейтрино" сам, без людини?.." І всі

принишкли. Командир продовжив: — Третій варіант: посадити у "Нейтрино" когось із нас.

— У цьому я тобі не опонент, — відгукнувся Родіон. — Що скаже лікарка? Людина витримає?

Схвильована Мар’я підхопилася, звела перед собою долоні.

— Заждіть... Два місяці одиночного ув’язнення. Карцер у безодні. Ніде ходити. Ніяких гімнастичних снарядів.’Заждіть... Якщо подбати про мінімум комфорту і деякий культурний багаж. Про роботу. Фільми й робота. Але ж як то буде трудно!

— Посилаючи людину, ми скоротимо необхідний мінімум вантажу на борту корабля, — сказав Артур. — Це збільшить шанси для нас усіх. Чуєте? Ми позбудемося ваги самого "Нейтрино", ваги однієї людини і однієї п’ятої вантажу життєзабезпечення. Отож, треба готувати і цей варіант. Може, ще які думки?

Думок більше не було. Але в салоні й біля пульта ніби дихати стало легше: їхнє подальше існування знову набрало сенсу. І зовсім нестрашно прозвучали фатальні слова Лі:

— Земля нам не запропонує нічого, крім посмертної слави. Нічого, крім слави.

Джеф незадоволено зиркнув на дружину, він хотів би відіслати її від телескопа, бо відчував: споглядання антиракети безупинно гнітить її психіку. Та Родіон відгукнувся перший:

— Слава! — Він добре знав, що це таке. Говорив із роздратуванням, аж брови сіпалися: — Слава ускладнює життя і не розв’язує жодної проблеми. Справа — оце серцевина людського існування, а решта...

— А решта? — зацікавлено перепитала Мар’я. — Невже ж таки окрім діла тебе ніколи ніщо не цікавило?

— Цікавило? — Родіон зустрів допитливий погляд Мар’ї, завагався. — Мене й зараз... багато що цікавить. Та відбери справу — і все втратить смисл. Любов перетвориться на розпусту, мистецтво стане брехнею, втіха — способом убивати час, тобто себе, природа втратить барви, захопленість заступить механічна звичка. Особа зруйнується на десятиріччя раніше, ніж її тіло. Людина!..

Він нараз запнувся, насупився, з-під лоба уп’яв очі в командира. І вимовив упівголоса:

— Жертвувати людиною — аморально.

Артур повів червоною головою, схрестилися два погляди. Командир сховав очі.

Тишу порушив голос Чорного Джефа. Він повернувся спиною до пульта, обличчям до товариства, і всі почули, що кожне його слово механічно видобувається розумом і всі слова нижуться у логічну вервечку, а почуття його тих слів не приймають, лиш пекуче прориваються у напруженні пауз:

— Аморально, ти кажеш? То неправда. Є обставини, коли це — єдиний вихід. П’ятеро друзів влаштували прогулянку на околицю Сонячної системи. Скільки коштувала ця прогулянка?

— Ця прогулянка коштувала життя моїй дружині, — сказав Родіон.

Мар’я втупилася у другого пілота, жалісливо звела брови:

— Як то?!.. Родіон пояснив:

— Коли будували "Сонячний", Ольга була техніком у групі випробування двигунів. Теж готувалася до польоту, хотіла досконало вивчити корабель... Торкнулася оголеної клеми.

— А ми тут... — Джеф шумно зітхнув, білки його блимали знічено. — А ми тут гадали собі, що... просто нещасливий випадок, але ніяк не пов’язували його із "Сонячним".

— Нещасливий випадок, — погодився Родіон. — Вона все вимагала, щоб я схаменувся і більше не літав у Простір. Для цього, каже, є молодші, а ти вже своє одлітав. Бо одного разу, каже, полетиш і не повернешся.

Джеф втягнув повітря і видихнув:

— І її смерть також... її теж... не можна зрадити! Безліч людей щороку гине казна від чого: автомобілі, літаки, хвороби. Тонуть у морі — на курортах, чуєте! То не найгірша доля — вмерти, аби піднести людство вище!..

Він дивився на Мар’ю, і це знову бачили всі. Родіон хотів заперечити, але Чорний Джеф спинив його, виставивши уперед велику бліду долоню:

— Зажди... Перенесись у майбутнє — років на сто. Озирнися звідти на нашу подію. Чи так важливо нащадкам нашим, якою смертю ми померли. Єдина реальна цінність нашого існування — наслідки експедиції!

Коли зовсім чорна людина зводить на вас бліду долоню — в цьому є якась гіпнотична переконливість. Родіон ледве відірвав очі від Джефових пальців. Лі полишила нарешті телескоп і здивовано подивилася на чоловіка. Мар’я прикусила губу. Родіон нарешті вимовив:

— Як щасливо все склалося: наслідки експедиції рятує "Нейтрино" — людство оплакує героїв і ставить їм пам’ятники. Скоро від пам’ятників на Землі ніде буде ступити. Не поспішаймо перетворювати планету на пантеон! Думаймо! Не про те, як умерти, а щоб жити.

Артур різко підвівся:

— Всі чули? Думаймо! Родіон заступає на вахту, всі інші опрацьовують матеріали. Протягом дня — відновити режим. Почуємо Землю — порадимося ще раз.

Він вийшов із салону. Лі встала і мовчки подалася до їхньої із Джефом каюти. Джеф звільнив Родіонові місце біля пульта, і той відразу ж увімкнув віброзавісу і відгородився од людей тишею. На вахті, у тиші, думалося легко і глибоко. Родіон ці хвилини любив.

Чорний Джеф не хотів іти до себе — там була Лі, його дружина, — останнім часом їм було тяжко удвох. І через це він залишився в Центральному відсіку, відкинув од стіни стілець, опустив клавіатуру друкувального апарату.

Почуття скинули владу розуму, і він не міг собі зарадити. Перечитуючи рядки, написані вчора, ловив і знову губив учорашню думку... Він відставав від подій у своїх записах. В його нотатках — члени екіпажу "Сонячного" ще лиш звикали, що Земля — он та маленька зірочка, що прокльовується із простору голубим промінчиком, а Марс — невеличкий червоний місяць у порожнечі. Вони ще змагалися біля телескопа, бо кожен хотів надивитися власними очима на фантастично великий Юпітер, їх досі вражала думка, що вони, саме вони на своєму "Сонячному" досягли орбіти планети-велета...

Невтомно допитливий Джеф уже вивчив основи планетології, знав усе про астероїди і зараз вчився пілотувати "Сонячний" та "Нейтрино". Його магнітофони записували всі події і спостереження, а скафандр його

відрізнявся від інших не тільки розміром — негр був на голову вищий за рудого Артура, — але й тим, що мав на шоломі камеру. Під час виходів у простір Джеф її вмикав: згодом люди на Землі зможуть у об’ємі, кольорі і звукові простежити всі перипетії експедиції.

Вони потрапили у невідомий людству потік метеоритів. Артур нарік їх "Вовчою зграєю" — так і в каталог внесли: каміння було сіре, видовжене, химерне і, як запевняла Лі, дуже люте. Цю пригоду Джеф фіксував трьома камерами: тією, що була вмонтована у телескоп, стаціонарною у Центральному відсіку (знімав командира і другого пілота біля пульта, свою дружину біля телескопа, Мар’ю — з медичною апаратурою) і камерою на своєму шоломі. Для того виходив у простір, розмотуючи фал, відлітав на кілька сотень метрів від корабля. Видовище було разюче. "Сонячний" скидався на довжелезну трубу срібного, зеленого і ясно-червоного кольорів. Та коли Артур заради ефекту розпростав величезні крила сонячних батарей — корабель став схожим на фантастичну комаху, гіпертрофованого коника-етрибунця під яскраво-зеленою парасолькою, за яку правив параболоїд гостронаціленої антени. Враження посилювалося, коли корпус корабля змінював положення, — антена-парасоль-ка, утримувана шарнірною рукою, пересувалася так, що її вістря лишалося націленим на Землю. Два круглі локатори попереду були як два ока.

Джефові позаздрили, і всі по черзі виходили з корабля дивитися "Сонячний" збоку, а черговий пілот тим часом маніпулював корпусом і крилами.

Насилу зосередившись, Джеф видобув із себе новий рядок, потім ще один, іще, аж поки пішла робота. Чорні пальці ковзали по білій клавіатурі, світилися контрольні рядки тексту.

Почув, що до салону зайшли, але продовжував писати. Здогадався, що то Мар’я робила щоденний огляд медичного устаткування: її лабораторія та амбулаторія були тут-таки, у тісному салоні. Вона заговорила першою:

— Готуєш? Що?

— Матеріали до евакуації. Він підняв на неї очі.

— Якщо скоротити відпочинок — встигну дописати звіт. Плівки й так готові. Була б тільки певність, що це комусь треба.

Мар’я прилаштувалася біля стінної шафи з медико-біологічними матеріалами і лиш тоді відповіла:

— По-перше, Артур наказав дотримуватися режиму, а не скорочувати відпочинок. По-друге, ти сказав дурницю.

— Чи й справді дурницю? Планетологічні спостереження Лі збагатять науку. Ти збагатиш космічну медицину й біологію. Наші обидва пілоти нагромадили безцінний досвід щодо техніки пілотування й. навігації. А я? Записи, плівки, записи... Розважальна програма.

Вона побачила, що його очі знову охоплюють її всю, і його.зіниці ширяться ледве стримуваним почуттям. Легко,.як лист дерева, торкнулася його руки:

— Джефе... Не треба так — по-дитячому.

Засяяв посмішкою:

— А в те, що по-дорослому, я не дуже вірю. Обернувся до клавіатури і не почув, а ледь уловив у повітрі шепіт Мар’ї:

— То й не треба.

Вона робила щось своє. Він писав. Родіон сидів за пультом майже поруч із ними, але ніби за тисячу верст — він був повитий віброзавісою.

У рукописі Джефа вони оце лиш зависли неподалік Церери — у телескоп її поверхня розглядалася у найдрібніших подробицях — і рудий Артур скликав Загальну раду, щоб вирішити: чи висаджуватися? І вирішили: обов’язково, бо зйомки, аналізи й вимірювання не дадуть того, що безпосередні дослідження. Хотіли напевне відповісти Землі: чи можливо в поясі астероїдів будувати бази для наддальніх польотів. І ще — у такій далекій і тривалій експедиції кортіло хоч раз стати ногою на незнане небесне тіло.

Знайшли базальтове пасмо із рваними краями, відшукали на ньому виплавлений панцир, бачили скам’янілі лавові ріки. Це трохи нагадувало Кордільєри, і хтось тоді сказав: "Невже тут колись було море? І небо? І воно відгороджувало планету від порожнечі?" Їм здавалося, ніби вони бачать підтвердження старої гіпотези про зруйновану планету Фаетон, уламки якої тепер літають у просторі і звуться астероїдами.

І пригадався старий жарт: Сонячна система — це трішки засмічена порожнеча.

— Мій чоловік наказав усім думати, — сказала Мар’я. — Оце і я піду до себе і спробую думати.

— Не йди, — попрохав Джеф. — Думати можна й тут!

Мар’я сумовито всміхнулася:

— Не знаю, Джефе... Є речі, про які тут не можна думати.

— Приміром, залізти на дерево.

— Я не про це.

Джеф спитав по паузі:

— А про що?

— Не скажу.

— Чому?

— Щоб було цікаво.

Джеф знову торкнувся клавіатури, але писати не став. Чув, як поруч робить щось своє Мар’я, і при цьому силкувався думати про Лі, щоб зрозуміти врешті взаємини з дружиною. Років із п’ять тому він писав про підготовку чергової космічної акції. І тоді на одній із товариських вечірок зустрівся з Лі — вона була планетологом і вчилася у комбінаті космонавтів. Вразила і вродою, і внутрішньою силою, енергійною розмовою своєю. Голос мала низький, гарний і сильний.

Потім дуже довго не бачилися. Неспокійна совість людства оселилася у Чорному Джефові, а поруч із нею — щиро хлоп’яча допитливість, і все це носило його по планеті невтомно; він взяв участь у трансатлантичній донній експедиції — весь час був у головній машині колони підводних танків, які пройшли дном океану від Америки до Африки; був у позаземних лабораторіях, де ставили досліди з виготовленням антиречовини, і писав про них; потім устряв у суто земну і прозаїчну справу.

Планета ще не доросла до всесвітньої гармонії. Журналіст Чорний Джеф зважився стати на прю з одним можновладцем і написав про нього, що знав і думав. Від тої пори усе, що лиш писав Джеф, викликало енергійні спростування, за котрими завжди стояли впливові люди. Газети й часописи почали уникати Джефових послуг, деякі видавці радили йому сховатися за псевдонімом, але він учинив по-своєму: розкопав усю справу. То був золотий ланцюжок солідарності, він скував між собою цілу низку можновладців, і варто було смикнути одного — як смикало всіх.

Джеф вивчив увесь клан і написав про це книгу. Вона мала всесвітній розголос, судили кількох крупних шахраїв, ланцюжок нібито розірвався і клан можновладців нібито розсіявся в безвісті. Та платити за перемогу Джефові довелося пізніше. Він вивчав роботу Мікробіологічного центру і... надовго зник для людей.

Хто зна, як підхопив він у тому центрі небезпечну ш вірусну хворобу, — його ізолювали в клініці. За рік його поставили на ноги, але вірус лишився в організмі. Жив безвиїзно під медичним наглядом. Двічі його відвідував батько — старий фермер, а потім заборонили будь-які відвідини. Наче у в’язницю посадили. Він так жити не міг, та не міг і втекти і винести клятого віруса до людей, на волю...

Лі з’являлася в мареннях, як нездійсненна мрія.

Здоровий вік — тридцять чотири — та велике бажан-я одужати подолали напасть. І сам він дійшов висновку, що людина здатна зробити з собою, що схоче, аби мати ціль та знайти ключа і волю до першого кроку.

Він приїхав до Космічного центру з думкою про Лі. Але боявся її шукати. Навіть там, де расові упередження не спливають на поверхню життя, — навіть там якісь підводні течії часом холодять душу; шлюби між чорними й білими не стали правилом, раси не поспішали змішуватися.

Побачивши Джефа, Лі дружньо зраділа:

— Знайшовся! Мабуть, десь просвердлював Землю наскрізь, випасав стада айсбергів або саджав ананаси на Алясці. Чи не так?

Джеф соромився, як хлопчисько:

— Та ні... Я розводив віруси.

— На орбіту Юпітера не хочете?

— Але ж там кожен повинен бути академіком!

— Не гайте часу. А втім, як собі хочете, а я, здається, полечу на "Сонячному".

Вона вже двічі по два місяці працювала на орбітальній інтернаціональній обсерваторії, а оце розпочала тренування на космонавта дальніх експедицій. Відтепер бачилися часто. Джеф снив її величезними очима з вітражевим свіченням, її голосом і міцною статурою, а ще він намагався сягнути якихось темних глибин її натури, що раз по раз прозирали крізь несподівані вчинки, вибухову енергію або заціпенілу зосередженість. Іноді вона жартома хвалилася:

— Не забувайте, яким був мій батечко.

Її батечко був у молоді роки чемпіоном світу з професійного боксу у середній вазі.

Джеф пройшов кілька тренувальних орбітальних польотів, після того — політ на Місяць, писав багато, і незабаром його вже називали журналістом номер один іеред космонавтів і космонавтом номер один серед журналістів.

Кажуть, усе минає, міркував Джеф на "Сонячному". Хто зна. Здається, є речі, повинні бути речі, які не минають, поки людина жива. Та любов має здатність до несподіваних перетворень... Вони відомі споконвіку, і щоразу вражають, як нечувана новина, — вражають новим щастям, новим розпачем і горем безмірним або ж невимовним здивуванням. Задоволена пристрасть або молодеча закоханість обертаються вивіреною любов’ю, чи то ж стають звичкою, а бува нічим. Кохання може обернутися зненавистю, дружбою, зневагою, байдужістю. Рідкі щасливці носять у собі здатність полюбити казково на все життя. І

надто часто це єдине і остаточне має свою прелюдію — інші зустрічі, інші, простенькі, казки, попередню пристрасть, і тоді людина ризикує втратити надто багато, повіривши першому сплескові почуттів.

Чорний Джеф збагнув себе запізно і в непідходящих обставинах — на борту "Сонячного". У політ споряджалися три подружжя; полетіли два і вдівець Родіон. Джеф дуже-дуже добре ставився до своєї дружини, але він міг обійтися і без неї. І тепер уже не крився сам від себе: часом вони обоє болісно перечікували години, котрі тримали їх удвох у їхній родинній каюті, і мовчали, бо не мали потреби розмовляти. То був тяжкий стан.

І ще нестерпне: думка про рудого Артура і світосяйну Мар’ю. Про те, що вони разом щодня і щоночі, як то і належить подружжю; від тої думки у Чорного Джефа терпли пальці і легені ставали мілкими: ніяк не могли напоїти киснем це велике тіло. І тоді Джеф уголос стогнав.

— Що таке? — злякано спитала Мар’я.

Вона скінчила свої справи у стінній амбулаторії й стояла неподалік, поглядала на Джефа. Він позирнув на неї знизу і замружився. І почув її рівний голос:

— Твоя Лі дуже гарна.

Джеф розплющив очі, скорботно підвів обличчя і сказав:

— Так. Гарна. Для свого типу.

— Тобто?

— Ну... Різна буває краса. Пихата. Хижа. Зухвала. Спокійна. Хтива. Буває навіть весела.

— І все?

— Ніжна.

— А твоя Лі?

— У неї… мабуть, зухвала? Я не думав. А в тебе — ніжна.

Мар’я зашарілася, провела по Джєфовім обличчі поглядом. Обережно присіла поруч:.

— Що дає найвище задоволення від життя?

— Родіон сьогодні казав, — Джеф кивнув на другого пілота, а той сидів камінно-нерухомий, — справа. Тобто — творчість, мислення, дослідження. І ще… Любов. Мандрівки.

— Мій Артур би сказав: влада, подвиг, незламність. Це — для мужчини. — Мар’я всміхалася. — То що ж найвище, Джефе?

— Залежно від особи.

— Для тебе?

— Творчість. — Джеф засоромився. — Любов.

— Що перше? — Мар’я понизила голос до шепоту.

— Ти, — відказав Джеф.

Вона підвелася, ступила до виходу:

— Джефе. Я піду до свого Артура. А ти пиши. І думай про свою Лі. Вона, мабуть, зараз працює.

— Напевне.

Вони помилялися. Лі не працювала — вона лежала на своїй койці горілиць, дивилася вгору — туди, де звичайно спить її чоловік, великий Чорний Джеф, і силкувалася своєю уявою віднайти у світі щось таке, що могло б виповнити порожнечу, котра вже стільки днів висмоктувала її єство.

Вона, Лі, жила переможно. Така була її вдача і її стиль. Мрії засвічувалися тільки на те, щоб збуватися, невдачі не дратували, а веселили і збуджували напруження волі. На Церері вона вперше у житті відчула всю нікчемність своєї інтелектуальної і фізичної сили і вперше у житті подумала, що досі їй просто щастило, а везіння не буває вічним. І тоді вона забула веселе напруження волі, з яким творила свої перемоги, і вже не хизувалася перед собою влучністю і силою своєї думки, що розколювала проблеми, на котрих чимало мізкуватих людей поламали зуби. Лишилося жахне враження від катастрофи й моторошний спогад про цілковите безсилля. Це було схожим на самопочуття людини, яка, зазнавши колись морської катастрофи, решту життя жахається моря.

Страх і втома породжували роздратування, вона долала його напруженням нервів, і це ще більше знесилювало. І було потрібне нове напруження, щоб приховати, що їй остогидло всі і все. Коли про щось запитували другого пілота — вона щулилася, з відразою чекаючи його рівного нелунікого голосу: спокій Родіона здавався їй робленим, нещирим, бо ніколи не відповідав її настроєві. Мар’я здіймала на людей ніжно-лагідні очі — Лі кривилася внутрішньо: "Нюні!.." — і переконувала себе, що їй ще на Землі були противні занадто м’які і нерішучі люди. Вона через силу терпіла свого Джефа тут, у їхній каюті, а в салоні, ледве він розтуляв рота, намагалася вимкнути свою увагу: хлоп’ячий вираз Джефового обличчя здавався ознакою обмеженості, увага до Мар’ї — неконтро-льованим виявом первісних інстинктів, а бліді долоні

викликали роздратування... Вона знала наперед усі слова й інтонації і вирази всіх облич. А життя на "Сонячному" було похвилинно розписане на місяці вперед, і тут кожен знав, що буде завтра, а що буде за півгодини.

Новий удар був нищівний. Найстрашніше: здавалося, що розгубилися на самій Землі і не знають, що порадити п’ятірці космонавтів.

Її уява завершила повне коло і повернулася на ту саму точку: тільки одна людина на борту викликала у Лі почуття прихильності, розуміння й цікавості. То був їхній рудий командир Артур. Колись, при першому знайомстві в Космічному Центрі, він разом із своєю лляною Мар’єю дуже не сподобався Лі. А тепер вона по-доброму сприймала його похмурість і різкість, сплетення поривчастості і кам’яної скутості. Може, то Церера духовно з’єднала їх, може, що інше.

Лі підвелася. Вона хотіла побачити й почути командира. Але ж як? Зайти до нього вона не могла.

Лі стала на порозі своєї каюти. Двері командирового подружжя були навпроти неї. Телепатичне почуття в цьому замкненому просторі вже давно нікого не дивувало; Лі була задоволена, що на своєму порозі тієї ж миті постав рудий Артур. Вона помітила за його спиною, що Мар’я порається в каюті, і почула, що вона наспівує якусь пісеньку. Потім він причинив за собою двері. Вони стояли в коридорі одне навпроти одного і мовчали. Лі сказала перша:

— Це таки кінець. Наш командир нічого не робить. Він мугикнув, поволі озираючи її всю — від чорних коротких кучерів до твердих литок. Ніби криво посміхнувся сам собі:

— Ще є час на роздуми.

Лі кивнула:

— Думати. Думати. А що ж надумав ти сам, командире?

— Чого ти чекаєш?

— Вибуху і кінця.

— Вже й готова?

— Готова. Хіба що... — Вона нерухомо, як скульптура, стояла у проймі дверей. — Якби був серед нас... справжній чоловік. Подивись, командире, в мої очі. Ти чужий. Але ти — мужчина? Справжній? Єдиний — у цій бляшанці? Так чи ні?

— Так, — сказав він, через силу вириваючи свій погляд із темної безодні. — Так. Я той, кого ти шукаєш, але може бути, що ми всі загинемо.

— Отож... — Лі силкувалася згадати, як люди посміхаються. — Всі. Осіб не існує, тільки команди. Ти не особа. Я не особа. І всі вони тим більше не особи. Добре, згорайте.

— А ти?

— Мене вже немає.

Артур звів погляд до низької стелі.

Він сьогодні багато думав про антиракету. Власне, не так про неї, як про тих людей, що здатні були знищувати мільйони подібних собі, аби досягти мети. Він думав, чи великої рішучості, чи міцної волі вимагають такі вчинки. Він намагався уявити себе на місці тих людей, щоб зрозуміти: чи зміг би він, Артур, командир "Сонячного", знищити мільйон людей чи сто людей, чи кількох людей заради власної користі.

Не уявляв відповіді і вдався тоді до логіки. Що і хто є він — Артур?

Батько його був дрібним урядовцем, людиною без мрії і честолюбства. Артур успадкував від нього руде волосся — більш нічого. Він, за законами контрасту, краще, ніж рідного батька, пам’ятає сильних людей свого дитинства — людей з журнальних обкладинок та телевізійних екранів, котрих звали "королями", нафтовими, автомобільними, електричними; підлітком Артур мав за приятеля одного космічного "короленка"... І сталася погана пригода.

Космічний "короленко" викрав у свого батька — "короля" — могутню швидкісну автомашину, покликав із собою Артура і з ним разом, розважаючись на вулицях, убив старого тесляра і скалічив двох дівчат. Згодом слідство визнало, що винними були самі потерпілі. Артур знав, що то була брехня, — він сидів у машині поруч із "короленком", заклякши од страху: попереду них ледь чутно муркотіли дев’ятсот кінських сил, зрідка зойкали гальма — паски безпеки перехоплювали груди, аж ребра тріщали, "короленко" щосили упирався в гальма й кермо, щоб йому не розчавило груди, й видавлював із себе кульки сміху: "хох! хох! хох!" Гума на колесах басовито рипіла, і смерділо гумовим димом.

То в Артура був один із спогадів, що морочить’вас усе життя і незмінно викликає десь аж у хребті судому сорому. "Короленко" спинив нарешті машину і запропонував Артурові сісти за кермо. Артур злякано відсахнувся, приятель вибухнув йому в обличчя істеричним реготом. Артур вислизнув з автомобіля і втік. Той кричав услід: "Руда смердючка! Хай мама випере тобі штанці!"

Півтора місяці тому п’ятірка на "Сонячному" у великім захопленні в телескоп розглядала поверхню Марса. Артур теж був у захваті. Це не завадило відчути гарячий присок десь аж на споді душі — задавнений біль, що першим на поверхню червоної планети ступив не він, а зовсім інші люди. Він прагнув очолити одну з марсіанських експедицій, — нехай не першу, але з тієї героїчної серії! — і логічно доводив, що то

його покликання і право. Тоді керівник Центру йому сказав, що саме через оце Артурове переконання він до, складу експедиції не включений.

Артура завжди дратували морально-психологічні тести. Він навчився їх витримувати лише тоді, коли опанував уміння розслаблювати інтелект та емоції і змушував себе мислити стандартно-поверхово.

Експедиція на "Сонячному" уявлялася вершиною життя: одне із звершень на самому початку нового століття, безсмертна слава, великі достатки. Він був несамовитим і невтомним у підготовці, вивчив корабель краще, ніж його знали конструктори й будівники, думка його стала вирішальною при випробуваннях; часом на нього сходило дивно високе відчуття, що "Сонячний" — це він сам, Артур, а справжній він, людина-космонавт, — органічний мозок цього металевого, електричного і вогненного створіння.

За два тижні до старту відчув тривогу: із невловимих ознак і подробиць, із чогось такого, що було розчинено в повітрі, з’явилося передчуття, що командиром корабля і начальником експедиції буде призначений незграбний кістлявий Родіон. Заспокоївся аж напередодні старту: рішення Центру лишилося в силі.

Аж на кораблі дізнався від дружини своєї Мар’ї, що передчуття казало правду. Виявилося, що то сам Родіон домігся, щоб лишилося чинним призначення Артура, а сам пішов до нього другим пілотом. Потрібно було самовладання, щоб приховати вибух гіркоти і зберегти товариські взаємини з Родіоном. Артур це зумів.

А ось на Церері самовладання не вистачило. Переможний політ до Юпітера був вершиною Артурового життя, епізод на Церері — найнижчим його падінням. І думка, нестерпна згадка, невблаганна пам’ять про нього — вони жили не тільки в голові, а й у серці, і в кожній

клітині тіла — виповнювали його почуттям їдким, як царська водка: спалювало нутро на ніщо...

(Вони всі прирекли його на смерть, потім принизливо врятували, а той Родіон із чорним Джефом образили його спробою оголосити Загальну раду. І той же Родіон два тижні таки тішився обов’язками командира і зловтішно уявляв, як Артур карається у своїй каюті. А та Мар’я, його власна дружина, оголосила чоловіка мало не божевільним... Хто ж це забуде!!!)...

Артур безтямно дивився поперед себе, аж поки свідомість сприйняла нерухому постать Лі в проймі дверей. Тоді Артур сказав собі: "Не було ганьби, була тільки хвороба, і всі вони робили те єдино необхідне, чого вимагали обставини. І я лишився командиром "Сонячного"— одним із найкращих астрольотчиків Землі. Ось хто такий я — Артур".

Лі хрипкувато запитала:

— Кажеш, ти — особа?

— Помовч.

— Що таке — особа? Хто це?

Артурові риси поважчали, і він понизив голос:

— Особа — це я. Єдина у Всесвіті. Не стане мене — не етане нічого. Ти це хотіла почути?

Лі змовчала. Артур із сарказмом вів своє:

— Зберегти себе — значить, зберегти все. За винятком дрібниць. Служити собі — служити Всесвіту.

Шумно вдихнув повітря, на мить затримав його в собі — закінчив із насмішкуватим викликом:

— Знищити мене — річ страхітлива, це був би найстрашніший злочин в історії людства. Бо й уся історія існує тільки завдяки моїй пам’яті. Ось що таке особа — я. Отака філософія. Стародавній егоцентризм. Я чував, що це дурниця, але ж небезпечна.

Лі не відповіла.

Соромно, що він тоді втік від навіженого "короленка" і його могутнього автомобіля. Втік, бо злякався перекошених жахом облич і водяного сплеску старечих очей. Злякався швидкості, коли бетонна ріка вже здається не дорогою, а грізним явищем природи. Це почалося тоді, отам... Вбивати мільйони легко. Вбивати мільйони — така сама абстракція, як квадрат швидкості.

Важче було вбивати старішою зброєю — кулеметом, рушницею, а ще важче — шаблею і ножем. Не мільйони, а — одного, другого, третього, живого, тілесного, з двома очима, що дивляться на тебе. То було дуже важко. То були сильні люди.

Артур урочисто сказав:

— Мені ввірено "Сонячний". Я зроблю більше, ніж це під силу людині, я зроблю неможливе, — але врятую корабель.

— Третім варіантом? Чи першим?

— Є певні ідеї.

3

"...мля... Я — Земля! Небо! Небо! Я — Земля! На "Сонячному", слухайте радіограму ІКРС..."

— Чию радіограму? — Джеф здивовано озирнувся на товариство і посилив звук.

І чорним запитанням схилився до радіоапаратури. Родіон повів бровами:

— Якийсь "крес"... Слухаймо.

Земля казала:

— Початок тексту. "Дорогі друзі! Колеги! Дирекція Центру зважила на виняткові обставини і складність становища, в якому ви опинилися, і сповістила про них світову громадськість. Внаслідок обміну думками між Парижем, Москвою, Вашінгтоном, Стокгольмом і Токіо утворено Інтернаціональний Комітет рятування "Сонячного" — ІКРС. Комітет інтенсивно вивчає питання. Встановити походження антиракети досі не пощастило, хоча ваші повідомлення не лишають сумніву, що вона запущена людьми. Сподіваємося в найближчі години подати чіткі рекомендації щодо способу ваших дій. Тим часом радимо: тримайте "Нейтрино" у стані стартової готовності; чітко контролюйте фізіологічне і психічне здоров’я кожного члена екіпажу..."

Завжди рвучкий і напружений командир був зараз напрочуд врівноваженим. Ніби й чуприна його пригасла, і ластовиння стало непомітним. Він рівно підсумував:

— Ми не дістали від Землі нічого, крім моральної підтримки. Поки що. Будемо розраховувати на себе самих. Джефе, перекажи базі

підтвердження і подяку й заступай на вахту. Родіон відпочиває, я готую "Нейтрино" до польоту.

А за кілька хвилин по тому до дверей Родіонової каюти стиха постукали. Командирова Мар’я кликала його назад, до Центрального відсіку, на розмову, і рішуче відмовлялася переступити поріг каюти. Здивований більше, ніж стурбований, другий пілот пішов за Мар’єю.

У Центральному було напівтемно. На тлі освітленого пульта і оглядового екрана величезна чорна постать Джефа карбувалася нерухомо й велично. І жодного звуку в салоні — це значить, що Джеф оповився віброзавісою. З-за овальних дверей шлюзової камери прорізувалося біле світло — як сонце, бува, світить крізь шпарини у ставнях. То командир порався біля "Нейтрино".

Мар’я сказала:

— Земля вимагає контролю за здоров’ям. Ти звернув на це увагу? Людина здатна на найстрашніші перенапруження, якщо вони доцільні. Перспектива згоріти через три доби безглузда, це руйнує волю і здатність тверезо мислити. Ми повинні уникнути негарних сюрпризів від себе самих.

Родіон дивився не на Мар’ю, а кудись у спину Джефові. Похмуро зронив:

— Висловлюйся чіткіше.

— Гаразд. — Обличчя Мар’ї було сумне. — Психологічна сумісність — тонко розрахована річ. Вона порушилася. Придивися до кожного з нас. Лі вкрай знервована, її дратують усі...

— Чому ти розповідаєш про це мені, а не командирові?

— Бо Артур... Він теж у тривожному стані. Він збуджений, нерівний, ладен вибухнути, він розлючений на всіх і на. себе самого...

— Чому цього не бачу я?

— Але ж я лікар, Родіоне... І його жінка.

— Про твою із Артуром сумісність варто було подумати до шлюбу.

— От бачиш, я дратую всіх без винятку, насамперед — тебе.

— А Джефа? — Родіон глянув уїдливо.

На її щоки впали рожеві плями. Але дивилася просто в Родіонове обличчя, на сухі його вилиці, на кошлаті чорні брови, зазирала в глибокі западини очниць і мало не підводилася навшпиньки від щирості.

— Я прошу поставитися до моїх слів серйозно. Я кажу це тобі офіційно як лікар експедиції.

Другий пілот прикрив долонею очі й різко опустив руку, немов стер з обличчя павутиння.

— Пробач, Мар’є. Кажи далі.

Жінка похилила голову, біле волосся завісою зімкнулося над її лобом. Труснула головою, обережно, ніби із заплющеними очима, сіла на стілець, зімкнула і стисла перед собою пальці.

— Родіоне, послухай. Лі хвора. Командир також.

— Хворі... по-справжньому?

— Вони пережили Цереру. Не тільки радіація, а й нервове потрясіння. Принаймні, жодного морально-психологічного тесту на дальні експедиції вони б сьогодні не витримали. За інших умов я б про це не казала. Але антиракета...

— Ти як все це знаєш?

— Ставила досліди. Відповідний набір професійних і побутових запитань, поставлених за певних умов, у певному порядку, — це дуже просто.

— І мене досліджувала? І Джефа?

— Ні! Ви здорові. Сподіваюся, я теж.

— Ти небезпечна істота, люба моя командирша, — Родіон усміхнувся безрадісно. — Про свої спостереження поки що мовчи. Так... Так-так, Артур і сьогодні фактично ухилився від оголошення Загальної ради, а підстави були.

— Ти пам’ятаєш? — Мар’я звела на нього довірливий погляд. — Тоді, після Церери... Він погоджувався з усіма, він без слова прийняв мій вирок на два тижні усунутися від роботи, аби не оголошувати Раду.

— Але чому?

— Перед лицем Загальної ради він — всього лиш один із п’ятьох. Тільки Рада перебирає на себе права командира. Комплекс. Після отого смертельного жаху, коли його покинули на астероїді... Він про те пам’ятає кожним нервом, я знаю. Повір, Родіоне, — це дуже-дуже тяжко — казати таке про свого чоловіка. Але мені буває моторошно.

— Ти б могла приспати хоча б Ліліан, без попередження?

— Досі ми до такого не вдавалися. Я поміркую.

— Гаразд. Дякую, —сказав Родіон. — Знатиму, буду готовий. І... — він торкнувся її плеча. — Будь ласка, не випробовуй мене.

4

Минула доба. Пообідали. Другий пілот був на вахті. Чорний Джеф сидів біля апаратури і вимацував безодню. Рудий Артур вів обчислення.

— То й що ж там чути? — глянув на Джефа. Той скинув навушники, повів білками:

— Що? Кумкають жаби, співають цвіркуни. Шумлять прерії. Всесвіт як Всесвіт.

Рвучко зайшла Лі, оббігла товариство гарячковим поглядом. Голосно і вимогливо гукнула:

— Чуєте всі? Я хочу бачити птаха! Щоб він ходив, крутив головою, потім розкинув крила і полетів. Щоб він опирався крилами на густе синє повітря. Чуєте?!

Відкинулася спиною до стіни і так заклякла. Джеф із тривогою дивився на дружину, шукав нового в її обличчі. Смаглява, вона зблідла і через це здавалася сірою, ніби зовсім вицвіла. Рудий командир скоса глянув на екран і відсторонено сказав:

— Добрячу зброю вміли вони робити...

Лі насмішкувато пирснула. Ледве процідила крізь зуби:

— У нашого командира з’явилася схильність до медитацій. Натомість він мусить вирішувати і диктувати, а ми — виконувати. От і все!

Родіон озирнувся, зачекав, що скаже Артур, і тоді подав голос:

— Командир наказує, а не диктує. Він подає розумні і зрозумілі для всіх накази. Диктатором намагається стати лише той, хто вважає себе найрозумнішим. Але такого переконання доходять тільки прямолінійні, обмежені люди.

Лі різко заперечила:

— Або люди, які не бояться відповідальності! Мар’ю жахало, коли люди казали одне одному прикрощі:

— Лі! Одна людина просто не в силі зробити, що всі!..

— Я за колективну мудрість, — мовив Чорний Джеф. — Тільки не варто забувати, що з десятка дурнів не зробиш одного розумного.

Командир Артур вагомо сказав;

— Чиста правда, Джефе. Але якщо ситуація вимагає насильства, відповідальність бере найсильніший.

Всі голови звернулися до нього. Дружина його Мар’я притисла до грудей стиснуті кулачки. Вона стиха перепитала:

— Насильства? Ти сказав так?..

Другий пілот Родіон хруснув суглобами довгих пальців і примирливо мовив:

— Є випадки, коли насильство можна виправдати. До тих, хто завдає шкоди всім.

— Шкоди — тобто зла, — сказав командир. Його ластовиння швидко темнішало. — А хто знає, де воно — добро, а в чому — зло?

— Насильство особи над собою, людини над людиною — межа аморальності, — дзвінко сказала Мар’я. — Далі вже починається тваринний світ.

Артур іронічно скривився:

— Саме на насильстві споконвіку тримається в світі порядок... і... як його... добро?!

— Ти кажеш про нас? — Мар’я аж підвелася од хвилювання. Вона ніколи не чула від чоловіка таких слів. — Ти кажеш про сучасний світ?

— Я кажу про людей взагалі.

— Але ж це неправда! Люди повинні любити одне одного і всіх людей. Діяльно любити! Творчо любити. В житті і роботі. Оце і є добро.

— Більшість дуже любить, щоб їх любили. — Отут Артур засміявся. — Ти, Мар’є, поглянь на екран. На оту іграшку, що нас переслідує. її зробили люди.

— То були... зовсім не такі люди!

Всі мимоволі глянули на екран. Артур сказав:

— Такі самі. Достобіса наївне ти пташеня, Мар’є.

Антиракета займала центр екрану. Можна було розгледіти корпус, підсвічений далеким Сонцем, білі кружечки локаторів, циліндр боєголівки.

Артур несподівано подав голос:

— Сядь, Мар’є. Слухайте всі четвертий варіант. Ми його застосовуємо, якщо Земля не підкаже нічого кращого. Слухайте.

Його слухали.

— Ми не тільки відправимо на Землю "Нейтрино" з людиною. Ми звільнимо корабель від резервів продовольства, від культурного і спортивного вантажу, від деяких систем життєзабезпечення, від усіх матеріалів, якими зважимося пожертвувати заради порятунку. Це все суттєво зменшить вагу "Сонячного", створить додатковий резерв пального. Тоді спробуємо ще раз.

— Треба рахувати, — сказав Родіон.

— Треба демонтувати установку активації атмосфери, медичну апаратуру...

— Ой-ой-ой! — сказала Мар’я. — Про це й не думай.

— Викинути у простір недоторканні резерви кисню...

— Що-о-о?! — то закричала Лі. — Ти хочеш викинути кисень? Джефе, ти чув, що він собі надумав? Розкажи їм, що зі мною коїться щоночі! — її обличчя зібгав страх. — Краще згоріти від вибуху, ніж задихнутися, як риби на піску! Я дивуюся, чому ти, наш відважний командир, не пропонуєш постинати голови наші й викинути їх у простір — це значно зменшить вагу, бо наші голови завантажені силою всіляких знань, упереджень, спостережень, забобонів! Інтелектом, ідіотизмом,

прекрасно-душшям, ідеалами й ідеями, жорстокістю. Спогадами, мертвими надіями, шаржами на любов, відразою, егоїзмом, низькими помислами, марнослав’ям, егоцентризмом! От-от, ти просто егоцентрист, я знаю! Перш, ніж викидати за борт резерви кисню, ви викинете за борт менеї Чув, командире?!

— Якщо ти наполягатимеш. — Артурове обличчя стало бліде, як сметана, ледь-ледь жовтіли розсипи ластовиння. — Якщо ти наполягатимеш, ми це зробимо.

Джеф сказав гучно і м’яко:

— Лі, заспокойся і не кажи таких речей.

— Добре. Добре. Я негайно замовкну. — Вона часто дихала. — Вважайте мене божевільною.

Швидко вийшла. Джеф підвівся, щоб піти слідом за дружиною, але Мар’я спинила його поглядом: "Не треба, краще я..." — і вислизнула з Центрального.

Чорний Джеф поклав голову на підпотиличник крісла і заплющив очі.

У той день вони зависли супутником навкруг Церери, і тоді Артур зловжив командирською владою: оголосив, що на планетку висадяться планетолог Ліліан і — він сам, командир "Сонячного"! Джеф здивувався. Родіон насупився. Командир мусив залишатися на кораблі.

Із "Сонячного" було добре видно, як сяяла маленька ракета "Нейтрино" на базальтовому кряжі, у тьмяному світлі зблискували, як кульки ртуті, шоломи Артура і Лі. У динаміках на борту чулося їхнє дихання, і голоси лунали поруч.

Вони брали породу. Артур оперував ультразвуковим буром, Лі лазерним лезом стинала кусочки мозаїкових розсипів із вертикальної брили.

Потім та брила почала падати. На "Сонячному" це помітили раніше і разом закричали: "Стережися!" Лі кинулася тікати — незграбними довгими стрибками, а брила наздогнала її у своїм падінні, повалила і при-тисла донизу.

— Артуре! — роздратовано гукнула вона. Подія все ще видавалася їй простою перешкодою.

— Іду, іду, тримайся! — він щосили стрибнув до неї, пролетів мимо і повільно опустився між країв чорної щілини.

Споконвічна рівновага на поверхні Церери порушилася, і тепер, повільно і статечно, як величезні тварини, на ній ворушилися і плазували брили, уламки і цілі скелі, шукаючи собі нової рівноваги. Краї щілини зсунулися, голос Артура вихрипів з відразою:

— Мене затисло. Я зараз спробую... — сопів і кректів, і чути було, як скрегоче камінь об метал.

Родіон увімкнув маневрові двигуни, Чорний Джеф і Мар’я влізли у скафандри. "Сонячний" рушив до поверхні Церери. Маневр був повільний і плавкий, як отой каменехід на планетці.

Лі втискувало в камінь. Брила не поспішала — вона мала доволі часу, щоб розчавити свою жертву на різноколірну пляму, вкарбувати планетолога у поверхню базальту, і після того в неї лишалася ціла вічність — лежати в новому ложі. Спочатку вона поволі-поволі руйнувала повітряну систему, Лі прохрипіла: "Немає чим дихати... Немає... Воно висмоктує з мене кисень..."

— Не розмовляй, — наказав Родіон з борту корабля.

Мар’я торкнула Джефа за плече і показала на панель приладів: у скафандрі Лі тиск упав удвічі і продовжував падати. Артур кректів і пошепки лаявся. Але його скафандр був неушкоджений.

Чорна порожнеча стисла почуття. Блищав зоряний порох. Наймізерніша з мізерних часток матерії — крихітна планетна Церера продовжувала одвічний шлях, і на цім шляху від випадкового дотику ледь-ледь зсунулися частки її поверхні, і в тім порусі вони затисли і помалу розчавлювали непомітно малі істотки, вогкі мікроскопічні утворення, які уявили себе господарями Всесвіту.

Так відчувалося Артурові у ті хвилини, і прокидалося бажання не існувати більше. "Сонячний" на мить повис над поверхнею Церери і м’яко став на неї. Він ще погойдувався на своїх чотирьох ногах, коли Чорний Джеф і командирова Мар’я зіскочили на базальт.

Підбігли до брили. Лі вони не бачили у чорній щілині, та чули в навушниках її згасаюче дихання, схоже на рідкі безсилі схлипування.

— Вона знепритомніла... — шепнула Мар’я.

Джеф зрозумів: за дві хвилини його дружина помре.

Кинув плескатий ящик електродомкрата у щілину і увімкнув струм. Брила неохоче піднялася. Джеф і Мар’я вкотили в щілину два великих камені — вага тут була незначна — і Джеф поплазував у глибину. За півхвилини витягнув Лі і з нею на руках кинувся до корабля. Мар’я вистрибувала-перелітала з ноги на ногу поруч із ним.

Він їх залишив у шлюзовій камері і пострибав до Артура. Обидва щосили натискали на краї щілини — та нічого.не могли зробити.

— Що Лі? — запитав Артур.

У скафандрах почувся голос Мар’ї:

— Жива. Поступово відновлюю тиск. Непритомна. Що у вас?

— Хвилинку... — ледве видихували від напруження. — Ще трохи...

Потім Джеф відшукав звуження щілини і приладнав туди електродомкрат. Дав струм. Через вимикач, що тримав у руці, відчув напружену вібрацію інструмента, потім у домкраті зблиснуло голубе сяйво — і він умер. Напруга спалила інструмент. Базальт міцно тримав людину за спину й рамена, Артур міг ворушити ногами й руками, але не міг звільнитися.

Тільки тепер вони почали хвилюватися. До тріщини прибіг Родіон. Пристосували важіль — даремно, спалили ще один, останній електродомкрат. І за тим клопотом не помічали, що поверхня Церери ще жила.

Гостра скеля посунулася на "Сонячний". Корабель здригнувся — Мар’я подала стривожений голос, і чоловіки побачили, як скеля з дивним беззвуччям перетяла дві амортизаційні ноги.

Корабель повільно упав.

— Джефе, любий, вже виходь із своєї "нірви"!

Єдиний у світі голос почув Чорний Джеф поруч себе і розплющив очі. У Центральному перед ним була Мар’я і зніяковіло всміхалася. За віброзавісою біля пульта ворожив Родіон.

— Добре, я вже тут, — він усміхнувся до Мар’ї і підвівся їй назустріч.’

То в нього був нормальний робочий стан, коли напружене сплетення пам’яті та уяви виводило його за межі поточного часу і простору і він знову ставав свідком минулих подій, а вже тоді лише клав пальці на клавіатуру. А на "Сонячному" жартома казали, що це Чорний Джеф занурюється у нірвану — у "нірву".

Джеф сказав:

— Не розумію, як може жива людина носити таке волосся.

— Противно? — наївно запитала Мар’я.

— Як у казці. Ніяк не звикну.

— З ним стільки мороки... І від чоловіка дістається.

— А ти марнославна.

— Чого це?

— Бо не постриглася коротко.

— Як твоя Лі? — Мар’я глянула йому в очі, відвернулася, усміхнулася з тихим задоволенням. — Я не завжди марнославна. Інколи... Трішечки.

Джеф проковтнув судому.

— Мар’є, я до тебе ставлюся... не так, як належить. Вона стала насторожено-серйозною.

— Може,.не треба казати?

-— Сховатися від себе? Можна щось приховувати від інших.

— Що ж робити? — щиро запитала вона.

— Мабуть... приховувати від інших... та й усе.

— Так... — тепер вона не наважувалася звести очі на нього. — Бо це було б... як розпад осіб перед загрозою.

А Родіон, врівноважений і самозаглиблений, тим часом стежив за спокійними вогниками, котрі оповіщали про благополуччя у складному господарстві корабля. Він один знав, що із кисневим резервом на борту сутужніше, ніж гадали його товариші. І зараз Родіон сам себе вивіряв: чому відразу не доповів командирові? Пояснення було на поверхні, а він копав себе углиб: рецидив канцелярської моралі? Скажімо: не дратувати керівника, бо його гнів найперше — інколи навіть підсвідомо — впаде на того, хто каже недобру правду... Га? Родіон сам собі похитав головою: ні, оте пояснення, що лежить на поверхні, — воно єдине і щире. Після Церери воля командира стала загрозливою, бо часом виривалася з-під контролю.

Він —озирнувся і побачив у салоні Мар’ю і Чорного Джефа. Ці двоє стояли й закохано дивилися одне на одного і, здається, ніяковіли, як школярі, і зовсім забули про трагедію в безодні, про "Сонячний", Всесвіт і все інше. їхні губи несміло ворушилися, та віброзавіса гасила звуки. Родіон відвернувся до пульта.

А Джеф питав:

— У тебе це давно?

— Я не знаю... А в тебе?

Ледь наблизила до нього обличчя, йому перехопило подих. Очі її росли, у них зажевріла сміливість. Джеф обережно вимовив:

— Я не знаю... Здається, від самого старту. І в тебе так.

— Ні... — вона більше не ховала очей. — Не так. Звичайно, від самого старту ти був не такий, як усі. Але почалося пізніше.

Джеф здивувався:

— Але згадай! Коли ми лиш поминули Місяць. У той вечір. Усі сиділи біля столу... а я весь час знав, що ти дивишся на мене. І ми щось уже казали очима.

— Джефе... — тепер у ній була зверхня ніжність.

— Слухай, воно ж так і було! Ми перемовилися очима. І мовчки погодилися, що... нам нічого не можна. Що треба себе тримати.

— Ти собі так сказав?

— Так ми сказали одне одному. Тоді, рік тому!

— Ні, Джефе!.. — вона винувато засміялася. — Я, мабуть, дивилася на тебе, бо ти щось розповідав. Я пам’ятаю: про зустрічі у Пен-клубі і про отого індійця, який вигадував всесвітню мову замість есперанто.

— Так... — Джеф розчаровано пригасав. — Може бути... А я думав, що ти мене полюбила ще тоді. Та ні, неможливо! І це я цілий рік себе дурив?

— Ну на кого ж ти сердишся...

— І коли Лі відкрила оте циклічне свічення... а ми кинулися до телескопа... Пам’ятаєш? І по черзі припадали до окуляра. Пам’ятаєш?

— По черзі? Ми з тобою? Ні, я не пригадую...

Розстроєний Джеф замовк. Мар’я захмарилася, але очей не ховала:

— Я це відчула на повну силу після астероїда. Ми вже летіли звідти, я раптом прокинулася серед ночі і... вся обіллялася холодним потом, бо уявила, що було б, коли б не витримав домкрат. Тебе б там розчавило, коли ти лазив за Лі. Я ледве не задихнулася з розпачу, навіть плакала... І так хотілося, щоб уже годинники показували ранок, щоб усім іти до Центрального... почути тебе й побачити... і переконатися, що зайнялася ця щаслива пожежа.

— Щаслива?

— Без неї було спокійніше. Але коли це сталося — світ розпочався з самого початку. Ніби раніше нічого не було.

Вона ступила ще ближче, поклала йому руки на груди і торкнулася щокою його щоки.

— Почалося життя. Я така марнославна, твоя правда, я навіть думала про себе, що я... ну, неабияка. А виявилося, що я почалася тільки тепер.

— Ми обоє почалися тільки тепер. — Він обережно гладив її волосся. — Ми не можемо отак собі скінчитися. Але треба їм сказати.

— Так! Так... Нехай лиш мине оця... криза. — Вона повела очима на екран із зображенням антиракети. — І відразу скажемо. Ти скажеш Лі, а я — Артурові... Хіба ми можемо отут загинути? Ми ж тільки починаємося, любий!

Потім до Центрального відсіку зайшов Артур. Родіон вимкнув віброзавісу. Командир, проглядаючи стрічку із викладками комп’ютера, буденно сказав:

. — Якщо запустимо на Землю "Нейтрино" з людиною, а тоді повикидаємо з корабля усе, що можна, — щоб решту часу прожити тут, як троглодити в печері, — ми зможемо дати кораблю нове прискорення близько трьох десятих.

— Дістанемо реальний шанс? — запитав Чорний Джеф.

— Не дуже певний.

— Тобто... — озвалася Мар’я, — "вона" теж може дати таке прискорення?

— Це не виключено.

— Покликати до розмови Лі? — запитав Джеф.

— Вона спить, — сказала Мар’я. — їй треба відпочивати. Багато відпочивати.

Сиділи, скоса позирали одне на одного. Артур був суворий. Схиливши голову, уважно дивився в підлогу. Мар’я ловила полиски Джефових очей, а він супився. Родіон тер долонею чоло — хвилювався.

Першою почала Мар’я — її голос "плив", як звукозапис на плівці, коли магнітофон погано тягне:

— Цей чоловік повинен мати гарто-овану волю... великий космічний до-освід і зна-ання... Він оди-ин розповість на Землі про все, бо ж

"Сонячний" може й не поверну-утися. Цей чоловік повинен бути найціннішим.

— Ми тут усі найцінніші, — перебив командир свою дружину. — Обоговорюємо всіх по черзі. Я "Сонячний" не залишу, бо я капітан. Говорімо спочатку про Родіона.

Родіон підняв руку. Довгі пальці ворушилися в повітрі.

— Увага. Я з вас усіх прожив найбільше і бачив найбільше. Я самотній. Моєму синові двадцять три, він науковець і вивчає історію дев’ятнадцятого століття. Далі: чи може полетіти Лі?

Всі знітилися. Артур був сухий, незворушний:

— Кажи, Мар’є, — наказав дружині.

Мар’я з розпачем дивилася на свої пальці, зведені перед обличчям. Хилила голову.

— Лі не витримає...

— Згода, — сказав Артур. — Далі. Голос Чорного Джефа аж загримів:

— Під час катастроф найпершими рятують жінок і дітей! Отже, Мар’я! От і все! Без варіантів!

— Без варіантів, — чітко ствердив Родіон. — Без варіантів.

Мар’я нервово гукнула:

— У нас цей звичай не має смислу! Треба дбати про доцільність.

Артур так само глухо сказав:

— Я не маю заперечень проти Мар’ї. Але я її знаю найкраще, бо вона моя жінка. Вона теж може не витримати. Коли ми з Ліліан потрапили у біду — Мар’я плакала, як дитина.

— Нехай собі плаче, — сварливо сказав Родіон. — На два місяці польоту сліз не вистачить. Вона тобі й Лі повернула здоров’я, хоч і рюмсала.

— Не заперечую, — повторив командир.

Мар’я уже плакала. Сльози роїлися під очима, збігали по щоках і з підборіддя скапували на груди. Вона вела через силу:

— Корабель не може зостатися без лікаря.

— Загинути без лікаря навіть простіше!

Це вигукнув Джеф. Ясний вираз обличчя не пасував до змісту його слів. Він відверто радів — радів, що Мар’я врятується від загибелі і добереться до Землі.

— Не хочу... Не хочу... Не хочу! Вперше за час польоту Родіон закричав:

— Розпускаєшся! Тебе відсилають не через те, що ти така гарна! Ми керуємося тільки доцільністю, чуєш? Твоїм віком, твоєю вагою!

— Хіба це важко зрозуміти? — голосом, руками, бровами Мар’я благала про розуміння, вимолювала його, жебрала хоч крихту. — Я не зможу. Зрозумійте, любі. Не зможу жити, маючи за собою вас, загиблих.

Я ж тоді просто умру! Пробачте, не сердьтесь, любі мої, всі люди різні, я — отака...

— Найкраща? — запитав Родіон.

— Люди такі різні! Одні можуть усе, такий тип нервової системи, а інші ламаються і гинуть. Я ж не себе жалію, зрозумійте, Артуре, Родіоне, зрозумійте! Нехай я загину отут, разом із вами! А відіслати треба повноцінну людину. Щоб була певність, що вона долетить!..

— Я заступаю на вахту, — спокійно мовив Артур. — Мар’є, цить.

І командир мовчки зайняв крісло при пульті. Родіон двома кроками підплив до Мар’ї, втупився в гарне знервоване обличчя. Дивився десь повз її очі, а продовжив ніби заспокоєно — навіть із ноткою допитливості:

— Ти вважаєш за припустиме, щоб ми витримували твої примхи? Але ж ти оце намагаєшся зруйнувати нашу спілку і знищити наші можливості...

Артур вже ніби й не помічав, як у салоні напосілися на його дружину. Увімкнув віброзавісу й ізолювався. Тим часом розгублена Мар’я відступала від Родіона, вона з благанням зиркнула на Чорного Джефа, але той дивився убік.

— Родіоне, — пригнічено сказала вона. — Я ніколи не розуміла, чому ти мене так не любиш.

Родін сховав очі і відвернувся.

— Я хочу добра... — безнадійно повторила Мар’я. — Добра, розумієте?

Сухі щоки Родіонові зблідли, під лискучими вилицями заграли жовна, кошлаті брови сіпалися. Він би знову вибухнув, якби не пролунав терплячий голос Джефа:

— Мар’є, послухай, служити добру через самозречення — значить впадати в гординю. Такі особи уявляють, ніби власним стражданням заплатили за монополію розуміти: що єсть добро. Як святі великомученики.

— Не треба церковного... — зацьковано прошепотіла Мар’я.

Джеф підвівся-піднісся над Мар’єю на всю височину могутньої постаті:

— Гаразд! Без церковного! Інтимне. Тільки про любов. Будь ласка. Добра і схильна до самозречення жінка встромляє своєму коханому гак під ребро, підтягує під стелю і, плачучи від жалю, пояснює: "Мій любий! Поступово ти звикнеш до свого стану і зрозумієш, що висиш там заради свого ж добра!.."

Родіон побачив, осягнув раптом, що розмова Джефа і Мар’ї — то розмова своїх людей, котрі покохали одне одного і вже зрозуміли свою любов. Він уперше не відчув роздратування від того, що два подружжя не трималися купи, а все відчутніше перехрещувалися. Навіть більше побачив Родіон: у тому перехрещенні була своя логіка і нова гармонія кольорів. Ніжна біла Мар’я і могутній Чорний Джеф; смаглява напружена Лі і нестримний вогневолосий Артур... Не роздратування, не моральне заперечення відчував у собі Родіон, — у цій новій гармонії він передчував небезпеку, хоч і не розумів, з якого боку вона насувається.

Командир вимкнув віброзавісу і, не озираючись, кинув через плече:

— Припинити обговорення. Завтра зранку я повідомлю рішення. Зараз — усім до роботи за розкладом.

Розійшлися. Джеф зважився працювати у своїй каюті поруч із дружиною. Вона лежала на своїй полиці і дивилася вгору. Джеф сказав:

— Я певен, що Земля нам дещо запропонує.

Напівсонна, млосна, вона озвалася:

— Пам’ятники... Що тобі краще — мармур чи бронза?..

— Де твоя сила, Лі? — сказав Джеф. — Треба зібратися...

Вона промимрила:

— Ех, обійдеться одним обеліском на всіх... "Героїчному екіпажу..."

— Ти не думала, що і вмирати можна з гідністю?

— Здихати. Цей вид елімінації дістане назву "космічне розсіяння..."

Розмова не вийшла. У каюті було двоє. Джеф і його дружина Лі. Чи давно вони ніби й жили одним Диханням, і про них друзі жартома казали: "Ці чорняві хлопці..." І от їм нема про що говорити. Добрий Джеф ледве стримував роздратування, а Лі не завдавала собі й такого клопоту. Гидлива гримаса сіпала їй губи, а очі склеплювалися сном...

Вона засинала або ж, скоріше, поринала у дивне об’ємне марення — живе і пружне, переконливе, як галюцінація. Їй ввижалося, ніби вона оце вийшла у Центральний. Там світився самий тільки пульт. Затишна півтемрява і тиша — командир сховався у віброзавісу.

Лі переступила невидимий бар’єр і торкнула Артурове плече. Той натискав кнопки навігаційного комп’ютера. Зиркнув на неї з-під рудих

брів, і вона сіла на підлокітник крісла, як ще учора тут сиділа його Мар’я. І Артур не заперечив.

— Що ти обчислюєш? — запитала вона.

— Ситуацію.

— Її можна обчислити?

— Обчислити можна все.

— Добро і зло — теж?

— А що це?

— Мене вчили, ніби,існують такі категорії у людському бутті.

— У точні науки воно не лізе.

— Кажуть, що їх визначає більшість.

— Більшість тупа і зашкарубла. Більшість ніколи не вірить у те, чого не можна помацати або з’їсти.

Він говорив ніби механічно, щось розглядаючи і переглядаючи в самому собі. Врізані зморшки на щоках набрякли, ластовиння пожовкло. Волосаті руки лежали на пульті, пальці трохи тремтіли.

— Ми таки зменшимо корисний вантаж, — сказав він.

— Отож, та ще й врятуємо твою жінку Мар’ю.

— Мар’я не полетить.

— А хто ж? Може, ти? Справді, це найдоцільніше!

— Ти маєш рацію. Найцінніша людина на кораблі — я. Родіон — вузький спеціаліст. Твій чоловік — писака, розмазня. Мар’я... хоч вона мені й жінка. Що — Мар’я? Лікарями хоч греблі гати.

— Закінчуй. А я? Істеричка? Неврастенічка? Щось гірше?!

— Ти мені потрібна.

— Брешеш. Усе ти вигадуєш. Ти розгубився.

— Я тільки-но зібрався з силою. Ти мені потрібна.

— Чи давно?

— Після Церери.

— Церера перевернула все. Ніхто не лишився тим, ким був до неї.

— Ні. Це тільки ми з тобою. Вони троє — ті самі. Так от... Я не маю наміру прийняти смерть, як вівця.

— Як же ти її збираєшся прийняти?

— Я врятую... принаймні двох.

— Себе і... .

— І тебе. — Артур стис кулаки. Руді волосинки на них стояли дибки. — Якщо на "Сонячному" лишиться тільки двоє... із вантажем життєзабезпечення тільки на двох... ми зможемо впевнено втекти від антиракети і повернутися на Землю.

Лі дивилася на здерев’яніле Артурове обличчя, міцніше сплітала свої пальці, щоб не тремтіли, підвелася, бо вже не могла сидіти на підлокітнику. Артур говорив монотонно:

— Полетить Джеф. Він найсильніший фізично і морально. Він навіть може долетіти.

— Навіть?

— Сумнівно. Але не виключено. Далі. Треба підготувати себе до того, що прийнято звати жорстокістю. ‘

— Прийнято? — Лі облизала пересохлі губи.

— Так. Логіка проста і неспростовна: краще донести до Землі наслідки експедиції, ніж спалити їх у безодні. Краще три смерті, ніж п’ять.

— Тим більш краща чужа смерть, ніж власна! — Лі відсторонилася, щоб краще бачити Артурове крейдяне обличчя.її трусило.

Артур механічно вимовляв слова:

— Церера нас із тобою звільнила від забобонів. Я не обійдуся без твоєї допомоги. Але ти мені будеш потрібна і потім. Летіти з тобою. Спати з тобою. Разом повернутися додому.

Лі вчепилася Артурові в плече. Гострі нігті крізь комбінезон вп’ялися в його шкіру. Вона задихалася від жаху.

— Ти божевільний!

— Не знаю. З погляду решти — можливо. Яке це має значення?

Лі стискала пазурі, але від болю перекошувалося не Артурове обличчя, а її власне.

— Ну?!

— Після того, як "Нейтрино" полетить, на борту не стане найсильнішого супротивника. Облиш моє плече! У наступну мою вахту Родіон спатиме. Його і Мар’ю ми винесемо у шлюзову камеру.

Лі впустила руки. Хрипко запитала:

— Без скафандрів?

— Без скафандрів. Вони помруть відразу. Не прокинувшись.

Лі розглядала командирове обличчя лихоманково, потім звертала погляд у себе — напружено, аж тремтіли вії. Мерзлякувато пересмикувалася, охопивши себе за плечі. Вона сама чула, що від хвилювання голос її аж рипить.

— Оголилася правда. Мій шлюб із Джефом втратив смисл. Твій шлюб із Мар’єю — так само. У цій невеличкій отарі тільки ми двоє, ти і я, здатні на сильні дії і вчинки. Тільки ми двоє здатні цілеспрямовано об’єднати зусилля. Тільки ми.

Артур сказав:

— Якби тобі вдалося посіяти недовіру між Джефом і Родіоном, це б нам полегшило останні години перед стартом "Нейтрино". Ми б гарантували себе від об’єднаної протидії. Не слід також недооцінювати мою’жінку. Мар’я слаба собі та слаба, а має цупкий розум і сильну інтуїцію.

— Он який ти...

— Якщо ти мене викажеш...

— Не кажи далі. Я тебе боюся. Не викажу.

Лі як переломилася — прихилилася до нього, піднесла руки до його обличчя; тремтячими пальцями, ледь торкаючись, вона гладила командирові щоки, вилиці, губи, підборіддя. В тому була хвороблива пристрасть. Артур різко відхилив голову. Вона, долаючи тремтіння, шарпнулася від нього, зробила надлюдське зусилля, щоб прокинутися — видертися з бридкого й липкого павутиння і втекти геть, бо все людське єство її бурхливо заперечувало проти цієї страхітливої маячні.

Джеф працював біля друкувального апарату. Почувши поривчасте, як схлип, зітхання, опустив руки на коліна, і лоб його взявся дрібними зморшками. Озирнувся до дружини:

— Лі!..

Вона мовчала — з відчаєм дивилася перед собою.

— В чому річ?

— Ні в чому.

Сів біля неї на койку. Сказав як міг проникливо:

— Ми всі тут на борту —як одне. А ми з тобою ще й подружжя.

— Ще йдосі. Як це ти не забув.

— Твої нерви в поганому стані.

— Яке це має значення тепер?

— Саме тепер. Треба спати, Лі. Увімкни собі електросон. Коли буде треба — ми тебе збудимо.

— А в разі чого — то й не збудите! Так? Ти б погодився?

— Якби від цього хоч якось залежали спокій і працездатність на борту — звісно, я б погодився.

Лі сказала з відвертим глумом:

— Ти завжди був для мене занадто досконалий. Вона відчула, що її нерви заспокоюються, це було наче друге дихання, хотілося діяти.

— Ти занадто пильно придивляєшся до мене... І... до ще тут одної. — Торкнула його руку. — Не сердься. Коли б не це, ти б помітив, що на борту негаразд. Родіон щохвилини рветься дублювати Артура. Він нав’язує рішення, кричить на Мар’ю, ніби то його жінка, а не чиясь, порядкує, наче дійсний командир уже вмер або збожеволів. Ти знаєш цього скаженого рудого. Він терпить мовчки — та лиш до порогу. Тепер цей поріг став невисокий. Якщо вони зчепляться між собою...

— От бачиш, як твої нерви все перекрутили. Спати, спати, спати.

5

Джеф одірвав очі від вогників пульта, поглянув на годинник, на мить увімкнув екран. Антиракета ледве вміщувалася на ньому. Якщо не помилявся командир у визначенні класу цієї зброї, то її радіоконтактори увімкнуться завтра опівночі — тобто за півтори доби і кілька годин. І станеться ядерний вибух. Але це може статися й раніше.

Джеф знав, що за графіком після восьмої ранку спить тільки другий пілот Родіон, а решта зайнята ранковим туалетом, сніданням, роботою. На традиційний обмін ідеями зійдуться не раніше, як за півгодини. Та він не здивувався, коли почув, як клацнули двері і підлога відбила м’які кроки Родіона. Півголосно поздоровкалися. Джеф сказав:

— Земля мовчить. Артур через це не вирішив, коли стартуватиме Мар’я.

— Так. Найдоцільніше — сьогодні ввечері або завтра вранці, пізніше стане небезпечно.

— Мені неспокійно, Роді...

— Мені теж. Я думаю про Артура. — Родіон уповільнив _мову. Тепер він старанно добирав кожне слово. — У нього, розумієш, навальна воля. І вкрай виснажені нерви. Такі люди, як він, за подібних обставин зберігають силу, але втрачають здатність до розумного гальмування. Важка машина із зіпсованими гальмами — страшна річ. Що важча, то небезпечніша.

Джеф насторожено відказав:

— Я поки що не помітив нічого загрозливого.

— Руйнування моральної структури виявляється не просто. — Родіон ледь підвищив голос. — Джефе. Треба, щоб ми з тобою зберігали дієздатність щохвилини і до кінця. Ми повинні керувати подіями.

Родіон дихав голосно і ритмічно. Не озираючись, Джеф знав, що другий пілот працює біля еспандерів — з насолодою перекочує м’язами хвилі земного напруження, виламує своє довге кістляве тіло і напевне ж посміхається від задоволення.

Джеф зробив півоберта.

— Роді. Слухай. Про Артура ти мені домовляй до кінця, домовляй геть усе.

І в цю мить до Центрального відсіку зайшла Мар’я. Джефові перехопило подих. Родіон запитав:

— Що поробляє командир?

— Як завжди, — відказала Мар’я. — Обчислює. І Родіон пішов до Артура.

Мар’я нечутно підійшла до пульта. Джеф спрагло дивився на неї. То була не казка, а жива жінка — тільки променистa, тільки незвичайна, як марення ранньої юності, — вона кохала його. Джеф був приголомшений і розгублений. Але про це сказала вона:

— Я приголомшена і розгублена.

— Я теж, — видихнув Джеф.

— Як воно могло бути раніше, коли цього не було?

— Дивно, — сказав він. — Я працюю твоїми руками і дивлюся твоїми очима. Я навіть дихаю... дихаю так, ніби це ти. Розумієш?

— Розумію.

— Що б не сталося, якщо и померти... я помру із вдячністю до тебе. Що ти мене помітила. А ти житимеш за нас двох.

— Ти не помреш!

— Помру. Всі помруть. Це такий загальник: "Усі помремо". А воно ж і справді так.

— Тоді нехай я раніше. Це не загальник. Я не житиму після тебе.

— Раніше жила.

— А тепер не зможу. Це не загальник. Я хочу, щоб ти зрозумів. Це звичайна правда.

Джеф стривожився:

— Мар’е, схаменися. Ти відлітаєш на "Нейтрино".

— Я не полечу, невже ти досі цього не зрозумів!

— Лі спить?

— Я вимкнула пристрій. Вона спала довго і глибоко.

Прийшла пора — до відсіку одночасно з’явилися всі. Лі всілася на своє місце біля телескопа, але окуляр не чіпала. Вона була спокійна і навіть рум’яна. Без смаку і цікавості продовжила якусь свою думку:

— Одне із втілень смерті. Ота антиракета. Смерть — жінка. Мабуть, через це її так вперто шукають чоловіки. Чоловіки спочатку вигадують засоби знищення, а потім мужньо стають їхніми жертвами. Вони такі.

— Так їх, проклятущих, — пробурчав Артур.

— Якби суспільство складалося з самих чоловіків, — сказала Лі, — воно б давно загинуло в авантюрах і бійках.

Чорний Джеф гукнув від пульта:

— Хай вічно живе діалектична гармонія між чоловіками і жінками!

— ї ота наша приятелька, — мовила Лі, — теж жіночої статі. Хижачка. Нічний кошмар: страховисько підходить, а ви не можете зрушити з місця. У неї вираз мисливської уваги: нещадність і звіряче терпіння.

За монотонністю її голосу чулася пристрасть: Лі діставала втіху від самокатування. Здавалося, що вчорашня криза минулася.

Командир сидів у кріслі, спершись ліктями на коліна. Ніби й не бачив людей — мовчав. А Джеф потягнувся біля пульта, хруснувши могутніми плечима:

— Х-хе-хе-хе-хе! Нас мордує в цьому просторі, як вошу в океані.

Мар’я гидливо скривилася:

— Ну й порівняння!

— Сила порівняння-не в красі, а в емоційності.

— От і порівнюй себе з чим хочеш, — сказала Лі.

— Себе я порівняв би із шимпанзе, якого вивчили водити автомобіль.

— А Родіона? — сумно усміхнулася Мар’я.

— Родіон схожий на комету, у якої більше прозорого хвоста, ніж твердої голови.

Родіон лунко прокашлявся і запитав:

— Лі?

— Зіпсований будильник.

Всі засміялися. Джеф додав, не чекаючи запитання:

— Артур — це репаний валун, котрий уявив себе планетою.

Командир посміхнувся.

— А Мар’я?

— Мар’я? Не знаю...

— Несправедливо, — проголосила Лі. — Кажи, хто Мар’я.

— Трояндовий бульйон. Сказав і сам злякався.

Артур і Лі тихенько засміялися. Потім перезирнулися і засміялися голосно. Все голосніше й голосніше, і вже вони реготалися на все горло. Артур відкидав голову, виблискував одразу всіма зубами, трусив у повітрі кулаками, наче закликав якогось бога, і регіт його нагадував ревіння старого моржа. Лі верещала, очі струмували сльозами, вона силкувалася щось мурмотіти, та їй вдавалося тільки нерозбірливе белькотіння й зойкання... Це було моторошно.

Мар’я кричала:

— Припиніть негайно! — та її не чули, і вона шепотіла: — Які вони виснажені, які ж вони знесилені...

Тоді Родіон ступив до пульта і через Джефове плече натиснув кнопку тривоги; набираючи сили, по всіх відсіках заголосили дзвоники. Сміх миттю згас. Командир, засапаний і знічений, швидко вимкнув тривогу, похмуро зиркнув на другого пілота:

— Навіщо? Для чого? Родіон витримав його погляд:

— Командире, я це зробив ненароком.

Артур насупився, через силу виструнчився, проголосив у простір перед собою:

— "Нейтрино" стартуватиме тієї ж миті, як ми одержимо думку Землі з .цього приводу. Якщо відповіді не буде до восьмої ранку — мала ракета все одно полетить. На її борту буде Джеф, а не Мар’я.

Впала така тиша, ніби на цілий Всесвіт не було іншого звуку, як гудіння йонних прискорювачів. Людям здавалося, що можна почути, як моргають вогники на пульті.

Зухвалим громом здалося зітхання Мар’ї; нараз безодню виповнив голос командира:

— Джеф — єдина людина серед нас, що здатна долетіти до Землі у малій ракеті, не скалічивши собі психіки. Але й він матиме тільки половину шансів. Будь-хто інший— менше за половину. Рішення остаточне. Джефе, здай вахту Родіонові.

Той мовчки підкорився. Він був вкрай розгублений — стримів посеред салону чорною верствою і тільки блимав білками очей.

Мар’я сказала тихо:

— Це тверезе розумне рішення.

Хто зна, яким би вибухом обернулося хвилинне заціпеніння Джефа, коли б не пролунав сигнал над пультом та не спалахнули вогники: говорить Земля! І вже оператор Джеф вмостився поруч із пультом біля своєї апаратури, а ще за мить усі почули:

— "Небо! Небо! Я — Земля! Я — Земля!"

І Джеф відказав:

— Земля! Земля! Я — Небо! Я — Небо! Слухаємо вас! Цього разу база дещо розкопала. На Землі з’ясували, що тридцять років тому одна держава, на порушення міжнародних угод, збудувала кілька зразків космічної зброї, зокрема антиракету наддалекої дії із самонаведенням і потужним прискорювачем. Військові запустили її, щоб випробувати на одному із старих покинутих космічних об’єктів, але антиракета вийшла з-під контролю і зникла в просторі. Тоді порушники знищили геть усю документацію, пов язану із цим апаратом, щоб на Землі не лишилося й згадки про їхній злочин. Так споконвіку чинили всі злочинці, і споконвіку їм це не вдавалося, бо людське діяння, навіть злочинне, не може не лишити по собі сліду. Інтернаціональний Комітет рятування "Сонячного" (ІКРС) знайшов старезного генерала у відставці, який згадав антиракету і навіть деякі подробиці її запуску, але безнадійно забув технічні характеристики. Крізь вихори Всесвіту чулося:

— Ми радимо "Сонячному" випробувати третій варіант, себто вивести "Нейтрино" у простір без вантажу і спробувати перейняти увагу антиракети на нього. Є підстави гадати, що технічний рівень порушників не дозволяв розв’язати питання про порівняння мас і вибірковість цілі. ІКРС просить "Сонячний" вийти на зв’язок відразу після закінчення спроби.

Артур сказав:

— Починаймо.

Ця робота була сповнена змісту і натхнення. Чорний Джеф, зігнувшись удвоє, перший пірнув у овальні дверцята шлюзової камери, Артур вихопив із стінної шафи плескату валізу з контрольним приладдям. Він був збуджений і рвучкий, рожевий і полум’яний, а в руках мерехтіло молодече завзяття, дещо скуте тренованою волею.

Мар’я стежила за Артуром із сумною ласкою. Вони прожили разом близько трьох років, останній з них — у безодні. Він знав її ще дівчинкою, ніжно піклувався про неї, а вона охоче приймала ті турботи, бо одвіку губилася в реальнім житті з його безліччю практичних загадок, бо її реальність існувала в книгах і високих помислах. Вона була добра й ласкава, і віддалася за нього через те, що була йому життєво, конче потрібна.

Дітей не мали — готувалися до польоту. Вона скінчила факультет космічної біології й медицини, а він на той час уже мав за плечима досвід і репутацію одного з кращих космольотчиків планети. На одній із позаземних станцій Артур уперше зустрів Лі і потім жартома ставив за приклад млявій своїй дружині енергійного вибухового яланетолога.

Був у їхньому житті незатишний куток, куди обоє воліли не заглядати: Артурові батьки відверто не любили невістку. Вона й не знала за що: хіба що за непрактичність, за ідеалізм, за неземну її золотаву подобу, а може й за те, що їхній дужий Артур покохав її, таку чужу й незрозумілу. Мешкали Артурові старі в затишному будиночку над озером — із садочком, квітником і рясним городом; старий мав за хобі розведення городини. Тільки хатніх тварин вони не тримали, бо не любили їх, вважали паразитами. А Мар’я де лиш бачила живе створіння — умлівала від замилування... Це і їй дало привід ставитися до Артурових старих скептично.

Мар’я оце слухала, як вовтузяться Чорний Джеф і рудий Артур за дверима шлюзової камери, біля "Нейтрино", і так шкода їй було рудого, і жевріла в ній надія, що неминуче розлучення Артур сприйме із розумінням і не дуже болісно. Вона не вірила, що може загинути.

Артур і Джеф повернулися до салону. Автомати за-герметизували дверцята камери. Родіон запитав од пульта:

— Хто поведе "Нейтрино?"

І всі на хвилину знітилися. На те були причини.

Коли на Церері кораблеві відтяло дві ноги і він завалився на бік, першою думкою було: нехай лежить поки що, треба звільнити Артура з кам’яної ластки, а вже тоді заходитися та відновити бодай одну з поламаних ніг, щоб повернути "Сонячний" у стартову позицію. Та брили сунулися, повзли, навіть у порожнечі люди чули глухе скреготіння — воно передавалося через камінь, підошви і лунало у скафандрах. Будь-якої миті ці повільні і статечні брили могли скласти над кораблем надгробок.

Артур був командиром корабля і начальником експедиції. Він мусив відіслати товаришів назад, щоб вони негайно залишили Цереру. І він не зумів вичавити з себе ані слова — тільки напружене кректіння та кілька прокльонів. Задихався від напруження, страху, сорому — і мовчав.

"Сонячний" — недосяжна, бажана червоно-зелено-біла іграшка, крихка скринька, яка зберігала людське життя в цій чорній прірві простору, — лежав на боці, піднісши над собою парасольку антени. Вістря парасольки було скероване в бік Землі, через це шарнірна рука весь час була в роботі, бо Церера оберталася швидко. І отак завжди: які б маніпуляції в безодні не виконував корабель — сталева рука поводила парасольку з боку в бік, як вправний танцюрист на канаті, і її вістря весь час було скеровано на Землю.

Артур зрозумів, що свій корабель він бачить востаннє.

Прошелестів неприродний паперовий голос Родіона:

— Увага! Командир тимчасово втратив дієздатність. Беру командування на себе. Усім — на борт.

Вони з Джефом пострибали геть, і Артур слухав останні слова другого пілота:

— Ми зависнемо над Цererою. Будемо чекати, поки закінчиться каменехід. Тоді повернемося за тобою. "Нейтрино" лишається біля тебе. Тримайся, Артуре!

Потім він бачив, як його корабель підняв парасольку вище, щоб не ушкодити, і рвонувся з місця. Родіон здійснив винятковий маневр: увімкнув двигуни, на боці поволік ракету шорстким базальтом і з урвища кинув у простір. То було єдино можливе рішення і єдино можливий старт. І все це зробив другий пілот Родіон у той час, як командир Артур мовчав, у відчаї мовчав і, як черв’як, звивався в щілині.

Такі хвилини вбивають.

Маленький "Нейтрино" блищав за кілька метрів і був недосяжний, як Земля.

"Сонячного" в чорноті над головою не було. Потім він з’явився з лівого боку — срібна риска виткнулася з-за зубчастого кряжу, швидко пропливла чорним тлом і зникла справа, за базальтовим пасмом. За ці секунди відбулася така розмова:

— Артуре? — подав голос Родіон.

— Так.

— Тримає?

— Тримає.

— Ми з тобою. Держись, Артуре!

— Нікого зі мною немає.

Він до каламуті, до судом у кулаках ненавидів безодню, Цереру і самий корабль. Він усе слабіше відбивався од думки, яка настирливо— дзижчала в голові: "Порятунок експедиції ціною мого життя є злочин; якщо я приречений — вони повинні вмерти поруч!.."

Життєресурс скафандра — дві години. Кам’яна жменя Церери мертво тримала його тіло.

— Артуре, тріщина не ворушиться?

— Ні.

Родіон перетворив "Сонячний" на супутник Цецери. Корабель знову проходив над Артуром. Там було четверо людей, вони здалека спостерігали трагедію.

Артур подумав, що вони іще отак ходитимуть години зо дві, а потім хтось — мабуть, Чорний Джеф — озброїться рушійним пістолетом і висадиться поблизу. Щоб оглянути труп Артура і, головне, забрати "Нейтрино".

А втім, може цього й не буде. Висадитися на поверхню астероїда з самим лише рушійним пістолетом — трюк складний і небезпечний.

"Сонячний" проходив над ним через точні проміжки часу, як стрілка годинника, що відміряла останні хвилини Артурового існування. На п’ятому витку Артур не відповів на запитання Родіона і своєї дружини, аж потім схаменувся: вони подумають, що він уже помер! Чекаючи шостого витка, він відчув, як біля шлунка огидно і пронизливо почало тремтіти, і стало холодно.

— Мар’є! — покликав він дружину.

— Родіоне!.. Джефе! Він заговорив!..

Біла рисочка пливла у чорноті.

— Артуре, ми звідси бачимо, що каменехід триває. Ти це відчуваєш?

Ще б він не відчував, коли обидва краї тріщини дрібно трусилися, а десь ізбоку просто на нього сунула чорна скеля.

— Відповідай, Артуре — як ти?

— Відпочиваю...

"Сонячний" сховався знову. Чорна скеля за кілька кроків від Артура похилилася і стала. Збігли хвилини, корабель не з’являвся.

— Люди! — гукнув Артур. Відповіді не було. Він замовк. Заплющив очі. Коли розплющив — безодня здалася ще чорнішою. Це вже була смерть. З благанням озирнувся на скелю — нехай би лізла далі, розчавила. І тоді почув голос Мар’ї:

— Артуре, любий, ми зараз будемо біля тебе. Ти чуєш?

Він стис щелепи і уповільнив дихання; щоб вони не почули й звуку.

— Родіоне, він не відпо...

Зв’язок увірвався. Артур подумав, що найрозумніше було б розгерметизуватися і щезнути миттю. У смертельній нудьзі крутив головою, ковзав поглядом крізь ніщо. І тоді побачив "Сонячний". За кілька сотень метрів у базальт уперся стовп вогню, і на вищому кінці того стовпа стояв корабель під своєю парасолькою — виблискував червоним і зеленим боками. Стовп меншав — "Сонячний" поволі осідав. Потім сплеснулася пітьма — і з’явилося голубе свічення. Родіон тримав корабель на прискорювачах. Навіть тепер, втрачаючи глузд, Артур відзначив, що він би це зробив краще: у Родіона корабель "плавав" на йонних струменях,’і час від часу спалахували вогненні пелюстки мікродвигунів стабілізації. Артур зумів би "підвісити" його нерухомо.

Однак те, що зробив Родіон, теж було під силу тільки асові астронавтики. Про це теж подумав Артур.

Збризк рушійного пістолета здаля скидався на політ фейєрверкової ракети, що прокреслила барвисту дугу від корабля до Артурової щілини, вдарила ясним струменем у базальт і згасла. На тому місці лишився Джеф. Він пострибав до Артура, легко несучи на плечах великий металевий циліндр, рушійний пістолет лежав у кобурі при поясі; в руці Джеф тримав звичайний портативний лазер.

"Цією іграшкою — розкришити базальт?" — здивувався Артур.

— Зараз, зараз... — бурмотів Джеф. — Ти ж мене чуєш, командире? Спробуємо одну штуку...

Артур дивився, як той втискує циліндр у звуження тріщини, впізнав: у таких циліндрах-термосах була вода, звичайнісінька H2O, для висадок і локальних експедицій. Що ж із того буде?.

Та вже від долоні Джефа вдарив промінь лазера, понишпорив базальтом і нараз чітко відтяв зовнішнє денце циліндра.

Тієї ж миті Артур вистрибнув із щілини.

— Що ти зробив?!

— Винайшов домкрат! — Чорний Джеф щасливо реготався. — Як же це ми, командире?! Досі не здогадалися!

— Що ти зробив?

— Відтяв зовнішню стінку водяного термоса. От і все! Вода обернулася крижаною брилою і розсунула тріщину, от і все.

У навушниках щось розчулено белькотіла Мар’я і говорив Родіон. А вони двоє кинулися до "Нейтрино" й за хвилину вже знялися у Простір.

На борту "Сонячного" Джеф і Родіон обіймали Артура, Мар’я плакала вголос, як дитина, і не знала, куди себе подіти, тільки хвора Лі не вийшла з каюти — її приспали.

А далі командир топив свій сором у нервовій збудженості, у пильних поглядах на Цереру — на уламок, що швидко віддалявся від них своєю орбітою. Він відхилив турботи дружини про здоров’я ("Я, відпочив у своїй ямі і ніколи за всю експедицію не був такий дієздатний!"), — гримнув на Родіона, коли той запропонував спільно обговорити дальші дії екіпажу ("Ми маємо програму експедиції і командира на борту"). А по обіді вони вийшли з корабля і, плаваючи навколо нього, з ніжністю і живою жалістю оглянули довгі шрами на тілі "Сонячного". Довелося демонтувати і відштовхнути в безодню один понівечений кормовий локатор. І ще Родіон, оглядаючи господарські відсіки, побачив, що одна цистерна аварійного кисневого резерву тріснула і кисень витік.

Повернулися на борт, розташувалися на койках, щоб перечекати розгін. Артур сам заступив на вахту й увімкнув маршові двигуни. Розпочалися маневр і прискорення. Здається, Родіон і Чорний Джеф одночасно відчули, що це не той маневр. Джеф з’явився в Центральному відсіку, відцентрова сила притискувала його до стіни, він і ліз по стіні, як муха, добирався до пульта, за яким сидів несамовитий командир... Артур зневажив програму, матеріальні можливості, здоровий глузд і повертав "Сонячний" на орбіту Церери.

Навіщо він це робив? Не інакше, як для самоутвердження після тяжкої пригоди на астероїді. Родіон і Джеф запропонували Загальну раду, щоб усунути Артура від командування і розпочати завершувальний етап експедиції. Лікарка "Сонячного" Мар’я офіційно проголосила, що Артур повинен вимкнутися з роботи для невідкладного лікування нервової системи. Тоді Артур сказав:

— Не треба ради. Я ще командир, і ось мій наказ: на вимогу лікаря експедиції я починаю лікування; на час своєї хвороби обов’язки командира покладаю на другого пілота Родіона, а його заступником призначаю кореспондента-оператора Джефа. До виконання обов’язків повернуся після одужання. Все.

Родіон і Джеф зняли свою вимогу. А за два тижні командиром знову став Артур. Він тепер був здоровий, врівноважений, вольовий, — але, можливо, тільки для спокійного перебігу подій. Оце й мучило Мар’ю останні дві доби, це тривожило Родіона, і саме це змусило людей насторожитися, коли постало питання: хто ж таки поведе "Нейтрино", щоб відманути антиракету від "Сонячного"?

І першим сказав другий пілот Родіон:

— Артур зробить це краще за мене.

Командир з подякою, стримано і ґречно, похилив вогненну свою голову. Він сів до пульта. Здавався навдивовижу спокійним. Діловито запитав:

— Роді, як би це робив ти?

— Послухай, — сказав Родіон. — Перше, я виводжу "Нейтрино" із "Сонячного" і легко підгальмовую. Він відстає від нас і зближується з антиракетою. Це буде найтрудніший момент — не підійти занадто близько, щоб не викликати передчасного вибуху, і все ж таки підійти близько і переключити увагу антиракети на "Нейтрино". Шістсот — мінімум п’ятсот п’ятдесят метрів.

— Так, — кивнув Артур.

— Друге. Прискорюю "Нейтрино" і, коли бачу, що антиракета рушила за ним, поволі нарощую швидкість.

— Поволі. Починаючи з двох-трьох сотих.

— Третє. Прискорюю "Нейтрино" і, ведучи за ним антиракету, ухиляю обидва апарати з нашої траєкторії.

— Так, — сказав Артур.

— Четверте: за п’ятнадцять-двадцять кілометрів "Нейтрино" гальмується, антиракета його наздоганяє і обидва апарати припиняють своє існування. То буде приємна мить, хоча мені шкода нашого малюка.

— Цілковита тотожність оперативних планів, — вагомо промовив Артур. — Я починаю.

Він поклав руки на пульт. Засвітив екран. Антиракета здавалася нерухомою, але люди знали, що вона мчить крізь порожнечу трохи швидше за "Сонячний", тільки на око це було, як посування годинникової стрілки.

Тиша у відсіку. Почулося металеве клацання: то "Нейтрино" вийшов із пазухи корабля у простір. Вперше без людини на борту. І знову тиша, крізь яку струменіли хвилини.

— Він... — війнув шепіт.

На екранах, дуже близько, з’явився бік малої ракети, у гальмових соплах світилося полум’я. За кілька хвилин весь "Нейтрино" вмістився на екрані, він помалу відставав від корабля. Артур за пультом був як металевий, тільки пальці точно рухалися над клавіатурою кнопок і зіниці тремтіли, вимацуючи прилади. Голова скидалася на червоний факел.

Напруга мовчання стомлювала. Родіон позирнув на Джефа:

— Що ж це ми рятуємо: справу чи життя?

— Усе разом! — Джеф розвернувся до Родіона, хоча очі його припеклися до екрана. — Споконвіку себе питаємо: навіщо ми? Ось воно — підніжжя істини: коли пращур зліз із дерева і підняв із землі палицю — то був перший крок сюди. У Всесвіт. Ми тут — і це й досі лише перші кроки. Ми не діти природи, ми — самоусвідомлення і творчий розум природи.

Мар’я закликала:

— Дивіться!

"Нейтрино" задкував до антиракети. Вона поки що не помічала приманки.

— Навіщо ж природі самоусвідомлення і творчий розум?.. — скептично прошепотіла Лі.

— Щоб утворити спілку цивілізацій Всесвіту. І щоб згодом розпочати перетворення всього сущого за велінням розуму.

— Боже мій! Джефе! Які порожні слова!

— Це є найвища істина людського буття.

— Дивіться!.. — скрикнула Мар’я.

Антиракета ожила. І всі погодилися, як слушно Лі порівнювала її з живою істотою. Обидва локатори, схожі на круглі очі великої комахи, ворухнулися. Спочатку майже непомітно, потім жвавіше вони по черзі поглядали на "Сонячний" і "Нейтрино". Врешті, ліве око спинилося на малій ракеті, а праве, здригаючись, все ще гляділо сюди. Це нагадувало розгубленість і нервування.

— Ой... — шепнула Мар’я.

Праве око також прикипіло до "Нейтрино". Антиракета зробила майже невловимий порух до нього, під "Нейтрино" коротко спалахнули вогники прискорення — і згасли. Обидві машини поволі зсунулися з центру екрана.

— Яке видовище! — збуджено вигукнула Лі. — Ви ж усі чули, що тут наговорив мій чоловік!. Оце вам спілка розумних істот Всесвіту! —-

— О ні, — мовив Джеф. — Це земні, це ще земні діяння!

— А кінцева мета твого перетворення всього сущого?!

— Кінця немає/

— І Час? І Простір?

— Що це...

Антиракета припинила своє посування до "Нейтрино".

Правий локатор, повагавшись, знову уп’явся в "Сонячний". Артур спинив піалу ракету, відгальмував назад, щоб прикути увагу антиракети, і знову повів її вперед.

І тоді на кораблі побачили, як із боків боєголівки — цього хижого носа — вистромилися два металевих вусики. Вони заблищали у чернечі двома білими волосинами. Вони ворушилися.

В тому було стільки живого смислу, що вії Мар’їні від жаху розчахнулися і навколо великих сіро-синіх кіл оголився білок. Лі нахилилася вперед, опустила голову й дивилася на екран з-під густих брів, ладна щомиті сховати очі від видовиська.

Артур промовив неголосно, але тиша аж вибухнула його словами:

— Вона порівнює маси. Вона вміє вибирати ціль.

Антиракета поверталася носом до "Сонячного". Артур вертав "Нейтрино" і відводив убік, розвертав і з боку в бік маяв перед боєголівкою на мінімально можливій відстані — щоразу страховисько лише косило на маленьку ракету оком і продовжувало свій шлях. Це тривало з півгодини. Артур уже не здавався металевим, пальці його бігали по пульту легко і звично.

Антиракета сховала вусики. Лівий локатор перестав зважати на існування "Нейтрино". Примітивний електронний мозок прийняв остаточне рішення.

— Все, — видихнув Артур.

Наче на підтвердження цього вироку, нараз облетіли всі вогненні пелюстки на малій ракеті, і виснажений некерований "Нейтрино" поплив у безвість. Його провели жахним мовчанням.

Артур сказав:

— Вони вміли робити розумну зброю.

Люди, які зробили антиракету, були керовані страхом і ненавистю. Бо той час, що створив їх самих і металеве страховисько, конав. Час нервового світання історії. Жадібність, егоїзм, підступність, владолюбство, суцільна і нескінченна брехня і найвища ступінь канібалізму — наро-дож’ерство — все це впродовж віків труїло людські душі, труїло води й повітря планети. І, конаючи на світанні, той час пожбурив у Простір згусток смертної люті. Він домчав аж сюди, вистежив ціль, погнався за нею і — ось уже наздоганяв.

— Всесвіт — це і є смерть, — сказала Лі.

Джеф недовірливо і з жалем подивився на дружину, похитав головою, потім мовив відсторонено:

— У північній півкулі зараз весна. Міста вже не сірі: кожна стіна здобула колір від сонця, води голубіють, земля зеленіє.

— Люди надвечір п’янішають від повітря, — сказала Мар’я.

Джеф додав:

— А мій старий виходить у поле і нюхає землю.

— Я хочу понюхати землю! — вигукнула Лі. — Джефе, чому ти мені ніколи не казав, що землю можна нюхати?! Не ту, що з великої літери, а просто... жменю землі. Як вона пахне? Все життя дивилася в небо, а треба було під ноги. Під ногами буває трава.

— І жовті кульбаби, — додала Мар’я.

Лі дивувалася:

— Ти щось плутаєш. Хіба вони жовті?

— Жовті. І вже з’явилися сонечка — божі корівки.

— Божі корівки! — скрикнула Лі. — Уявляєте?!

Родіон обм’як у кріслі, розслабився. Лінькувато сповістив:

— Один англієць обіцяв мені дістати поштову марку тифліської міської пошти. Їх кілька на цілий світ. Колись за таку марку англійський король відправив російському цареві полк шотландських стрільців.

Артур підвівся, вийшов на середину приміщення. Він промовив:

— Родіоне, твоя вахта! — пробіг очима по обличчях екіпажу. — Усім повернутися до справ і режиму. Якби Інтернаціональна Рада не мала запасного варіанту, вона б не радила нам ризикувати малою ракетою. Джефе, повідом базу про невдачу, десь на ранок ми знову почуємо Землю. — Артур підвів голову і посилив голос: — А як і не почуємо! Нехай кожен із нас згадає, як ми пройшли крізь "вовчу зграю" — цього

не можна було зробити, а ми зробили. Нехай кожен ще раз подумає, які діяння звершив "Сонячний" у цій експедиції. Нехай пам’ять про наші звершення надихає вас у новій боротьбі! Ніякого розпачу. Ніякої розгубленості. Командир вірить екіпажу, екіпаж вірить командирові. Це значить, що воля кожного члена екіпажу втілена в командирові, що воля командира стає волею кожного..Все іде як слід!

І командир вийшов.

Родіон подивився із співчуттям на командирову Мар’ю, Джеф мовчки глянув на Родіона, і тільки Лі прошепотіла:

— Він вдався до такої примітивної тріскотняви... Навіщо? Це ознака безпорадності?..

Мар’я ніжно стисла долонями скроні подруги:

— Ходімо, любенька?..

— Облиш мене, — сказала Лі, але підкорилася. Вона хотіла спати і боялася своїх сновидінь. Бо зрозуміла, нарешті, що хвора. Як і Артур.

Але втома здолала, сон підім’яв — і відразу продовжився той самий кошмар, ніби він чекав, зачаївшись, за найближчим порогом свідомості. Власне, вона й цього разу не вловила химерного переходу від реальності до гнітючої маячні. Просто раптом відчула й побачила себе у дверях командирової каюти, і зневажливо згадала смішну етичну умовність, схожу на прозору фіранку на вікні: "Не заходь, бо він не твій..."; варто було лиш простягти руку і відкинути вигадану перепону. Бо їм двом треба було остаточно розкувати думку і врешті таки зрушити з місця.

Далі вона крізь сон буцімто усвідомила своє коротке вагання і, легко його подолавши, таки зайшла до каюти командира. Озирнулася,

притулила за собою двері. Простягла до Артура руки — наче немовля, кликала його до себе.

— Трусяться жижки? — всміхнувся Артур.

— Вже перетрусилися. Ходи сюди. До мене. Тепер усе одно, я тепер твоя, так я схотіла. — Вона припала до нього, притислася, жадібно вп’ялася в його рота.

Він заціпенів.

— Ну ж бо!

Щелепи його наче наливалися чавуном. Ластовиння темнішало. Він легко відірвав від себе Лі, посадив її на койку.

— Ти моя, це саме собою, але не на часі.

Очі її були безтямно-розпачливі. Він чекав, аж поки в них зажевріло почуття: нерозуміння, благання. Сказав:

— Нічого не змінилося.

Вона повільно стулила повіки. Він продовжив:

— Насильство — нормальний спосіб життя сильних людей. Вбивство — доля найсильніших.

— Джеф зостався на борту, — Лі говорила тихо, не розплющуючи очей. — "Нейтрино" більш немає. І вони ніколи не сплять одночасно всі троє.

— І все ж таки нам доведеться їх евакуювати.

— Силоміць? — Лі нарешті глянула йому в обличчя. — Я не зумію фізично. Ти зумієш? Дивитися в живі очі твоєї дружини, в очі Мар’ї, ніжної, слабкої, — і викидати її за борт?

Десь отут кричуще обурення болючим зойком врізалося іззовні в її сон, і вона зробила виснажливу спробу прокинутися, але їй вдалося тільки кволе, немічне зусилля, і вона знову полетіла у безодню кошмару.

— Треба, щоб вона викинулася сама, — казав Артур. — Треба її умовити. Умов!

— Ти забув, що збожеволіли ми, а не вона.

— Ти хитріша. Зроби. Умов.

Вона з відразою дивилася на нього. Дружина кришталево-чистого Джефа гидувала собою і командиром, але обоє вони вже не могли спинитися. Отой згусток чорної люті, що наздоганяв корабель у просторі, насичував безодню злом. Артур нагадав:

— Я заступаю Родіона о четвертій ночі, і він іде спати. Джеф тим часом спатиме до восьмої ранку. Такий сьогодні графік. Ми повинні все зробити між четвертою і восьмою. Іншого шансу не буде.

— Я зрозуміла!.. — простогнала Лі.

Вона врешті опам’яталася. Лежала у мовчазному розпачі, думала про себе і Артура — не тих, із марення, а справжніх.

Їм не можна зоставатися на кораблі. Поки ще є воля і свідомість, — треба діяти.

6

Ледь чутно скрекотала клавіатура під пальцями Чорного Джефа, і водночас Джеф щомиті відчував весь "Сонячний": знав, що Лі мучать сновидіння, що Мар’я працює у Центральному, а Родіон сидить біля пульта — за всіх умов на борту незмінно витримувався священний ритуал вахти, котру і без людей завжди несли автомати...

Потім Чорний Джеф відчув, що Мар’я подумала про нього — власне, вона весь час про нього думала, але в ці секунди до теплого святкового фону додався тугий емоційний сплеск, — і він зрозумів, що зараз вона прийде. Сюди-от — переступить неоголошене табу. Від хвилювання він опустив руки... Йому стало ніяково і лячно за свою ніжну кохану. Він був ладен зірватися їй назустріч, перейняти в коридорі.

Вона до нього увійшла просто, як повітря вливається в груди. Сіла поруч і мовила:

— Я не вір’ю.

— У що, люба?

— В те, що ти загинеш. Мені б оце годилося картати себе, що я прийшла до тебе... А я не відчуваю каяття.

— Аморальними бувають вчинки, — сказав Джеф. — Любов — це не вчинок, а стан.

— Який стан? — усміхнено спитала Мар’я.

— Це відроджуються такі можливості серця, що про них людина й сама не знала... Оце був би на Землі — .чув би, як росте трава. Хороші вірші навертають сльози, і ще... погляд коханої схожий на несподіваний схід сонця або на землетрус.

— "Трояндовий бульйон!" — Мар’я сплеснула руками. — А я собі уявила, що я зірка на твоєму небосхилі чи навіть сонечко... "Бульйон"!..

Джеф зніяковіло махнув рукою, Мар’я засміялася. Та враз замовкла, принишкла. Сиділа, сумовито розгойдувалася, як зажурена баба, і від того прадавнього жіночого руху гарячий жаль аж обпік Джефа. Він ухопив себе за горло.

— Про що ти? — видобув хрипко.

— Про тебе.

— Про нас?

— Ні, про тебе, — Мар’я отямилася, глянула на нього. — Все, що ти робиш, дуже гарно. — Красиво, розумієш?

— Ні.

— Бо ти в мене такий, що нічого не розумієш.

— Так. Я не розумію, що сталося. Це правда, що ти мене любиш?

— Це найглибша правда у світі. — Мар’я притисла пальці до щік, труснула головою: — Ой, я зовсім забула, що за стінами Простір!

— Я теж.

— А бог є.

— Де ж він?

— Це ти.

— О ні... Кохана моя... — Джеф узяв Мар’їну руку і відчув, що її пальці холодні, а його гарячі.

— Джефе... Якщо між нами щось буде — то нехай на Землі.

— А якщо... ми загинемо?

— Тоді... — Мар’я закрилася віями. — Тоді почекаймо, що скаже Земля цього разу.

Джеф повідомив:

— На Землі, в Азії, є такий народ — хунза; він має прислів’я: "Твоя жінка не піде за тобою туди, де не плодоносять абрикосові дерева".

— Піде! — вигукнула Мар’я. — Але... Заждімо, що скаже Земля.

То була навіть не обіцянка — лише відвертість, і від неї Джефа пройняло полохливою радістю.

Вона розчинила двері до себе — і почула нервову скоромовку Ліліан:

— Аби лиш ти й справді наважився, я більше не спатиму — які сни, а її умовлю, хоч умру!..

Лі і Артур одночасно рвучко повернулися до Мар’ї, і останній звук розтанув у тиші. Лі повільно перевела подих. Не зводячи очей, тихо вимовила:

— Мар’є. Нам треба з тобою порадитися.

Мар’я мовчала.

— Що таке?.. — роздратовано кинув Артур.

— Нічого, — відказала Мар’я. — Я полюбила Джефа.

— Я помітив.

— Усі помітили, — сказала Лі без почуття.

Мар’я сказала:

— Але це вже не має значення.

— Певна річ, — погодився Артур.

— А можна було врятувати на "Нейтрино" хоч одного...

— Замовкни, — обірвав Артур. — Якщо на кораблі залишиться тільки двоє — вони врятуються разом із ним.

— Тільки двоє! Що за... припущення.

— Якщо тут буде тільки двоє — вони викинуть за борт три п’ятих вантажу...

— Для цього троє повинні залишити корабель!!!

Артурове слово впало — наче грюкнули двері.

— Т-так.

Залягла мовчанка. Мар’я ледь чутно мовила:

— Цього не можна... пропонувати... Добровільно... щоб решта не знала. — Здивувалася: — Та яка ж решта, коли нас тут троє!

— Нас тут троє, — мовив Артур. — Мій обов’язок: врятувати корабель і плоди наших трудів хоча б ціною свого життя. Та й... репаний валун, що уявив себе планетою, — кому таке треба.

За цими словами був і зойк пораненого самолюбства, і ледве прихований дзвін нервів, що рвуться, як перенапружені струни, — але Мар’я була приголомшена самою ідеєю й останніх слів чоловікових просто не почула. Вона шепнула:

— Кажи далі.

Лі звела очі на подругу:

— В Артура і в мене здають нерви. Ми з ним занадто часто повертаємося на Цереру. Мене переслідують якісь г неможливі галюцинації, і все, що робить отут Артур, — , також на межі його можливостей.

— За межею, — стиха мовила Мар’я. — Я це знаю і дивуюся.

— Родіон приведе корабель додому. Мій Чорний Джеф... — Лі всміхнулася зібганою внутрішньою посмішкою. — Твій Джеф... він допомагатиме Родіонові, і він найкраще донесе наслідки експедиції. Він упорається з усіма матеріалами. То найзавзятіший чоловік на борту.

— Так!

— А нам трьом...

Мар’я поволі виструнчилася, з’єднала і роз’єднала перед собою довгі пальці. Губи її тремтіли.

— Так... Кажи, Лі.

— Ти ж сама розумієш: вони не погодяться.

— Нізащо.

— За сьогоднішнім графіком Джеф спить від півночі до восьмої ранку. Родіон ляже о четвертій, а на вахті в цей час буде Артур. Протягом чотирьох годин ми і зможемо... зробити все.

— Так, — сказала Мар’я. — Тільки в цей час. І... вони зможуть врятуватися?

Артур сказав:

— Вони дадуть прискорення у п’ять десятих. Антиракета на це не здатна. Я обчислив її об’єм і максимально можливий ресурс.

— Так... Так... — мовила Мар’я і замовкла.

Ліліан без напруження зчитувала думки з її обличчя. Мар’я, звісно, знала, що розмовляє з хворими людьми. Але вони обоє не дійшли клінічного божевілля, думала вона собі. В кожному їхньому слові-розрахунок, логіка і... самопожертва... Оце найдивніше: беззастережна самопожертва! її не можуть, рішуче не можуть виявити люди із зруйнованою моральною структурою. Виходить, що вона, космічний лікар Мар’я, просто не уявляє резервів людської психіки.

Тільки ж вони не безмежні. Хто зна, на якому етапі виконання цього казкового плану резерви Артура й Лі вичерпаються. Кінець усім надіям.

Кінець очікуванню на чудо. Розрахунок і дія. Разом з Мар’єю з корабля зникають люди, які останнім часом стали... треба з собою говорити відверто: стали небезпечними.

Лі зчитувала все це з Мар’їного обличчя. І вона не посміхалася.

Двоє, які залишаться, приведуть "Сонячний" на Землю і — житимуть, довго житимуть на білому світі, і Джеф нестиме через те своє довге життя пам’ять свою і любов свою до Мар’ї.

Вмирати не страшно.

Відповідальність за здійснення цього плану Мар’я хоче взяти на себе. Лі провела долонею по її плечу, торкнулася золотого волосся:

— Гарне...

Мар’я кинулася їй на шию і схлипнула:

— Мої любі!.. Скільки у людях величі.

Вона розкуйовдила жорстку мідну чуприну Артурову. А Лі пішла до себе.

За пультом сидів Чорний Джеф, а Родіон у Центральному дивився фільми. Потім клацнув вимикачем і скинув кіноокуляри. Покликав, щоб переконатися, чи є віброзавіса:

— Джефе?

— Так.

— Слухай, — сказав Родіон. — Ти чоловік моєї сили. Я таких зустрічав не часто.

— В тобі теж... щось таке є! — Джеф зніяковіло бухикнув.

— Похвалили один одного. Треба було й справді... тебе у "Нейтрино".

— О ні! Кому я потрібен.

— Себто?

— Розумієш... Мені завжди, все моє життя потрібні люди. А я їм не дуже. Бува, почуєш, що в місті з’явився старий товариш чи просто земляк, біжиш до нього, аж засапаєшся. А він ввічливо так дивується: "Ах, справді, ми ж давні знайомі! Як це приємно..."

— Я теж таке знаю. Це не на користь наших знайомих, та й квит. — Родіон стримано засміявся. — Відтепер все буде інакше.

Джеф не посміхнувся. Він вицідив крізь зуби:

— Злочинно, що не відправили Мар’ю.

— Це минулося.

— Вона вважає, що ти її недолюблюєш. Родіон трохи помовчав і похмуро бовкнув:

— Це не входить до моїх обов’язків.

— Нове повідомлення з Землі може надійти вночі. Коли ми з тобою будемо спати, а чергуватиме Артур.

— Я про це думав. І...

Родіон замовк.

— ...я відімкну мережу електросну.

— Роби, як знаєш.

— Не ухиляйся. Твоя думка?

По паузі Чорний Джеф мовив:

— Так. Щоб ніхто нікого випадково не приспав. Щоб не проспати виклик Землі.

— Атож. Я й побоююсь випадку. — Родіон замовк, завагався, прочистив горло. — Слухай, Джефе... Я підрахував: можна напевне, гарантовано врятувати "Сонячний" і двох людей на ньому.

— Ну?

— Для цього треба, щоб троє викинулися у Простір.

Джеф мовчав, не озираючись, сопів, потім похитав кучерявою головою:

— Ні. Не виходить. Залишити двох жінок не можна — без пілота не долетять. Артур і Лі? Не долетять. Вкрай виснажені. Лишити... Стривай! Тебе і Мар’ю — ось єдино можлива комбінація.

— Ото ж бо і є: мене і Мар’ю! Поза обговоренням. Я собі думав: Мар’я і ти.

— Я не пілот. Все. Стоп, Роді!

По паузі Джеф озирнувся і ледь посміхнувся другому пілотові:

— Ми домовилися: я про всяк випадок прокинуся не о восьмій, а о четвертій, як тільки на вахту заступить Артур. Та й сидітиму тихенько у себе.

Опівночі Родіон змінив за пультом Джефа. Той відразу пішов до себе. Перш ніж лягти, уважно подивився на Ліліан. Вона була в забутті чи нездоровій дрімоті. Губи випнулися в гидливій гримасі, світло нічника виліплювало лоб, ніжні опуклості вилиць і щік. Вії лежали на смаглих щоках чорними півколами. Обличчя було несвіже, недобре.

7

О четвертій командир заступив на вахту. Родіон тільки запитав:

— І Мар’я встала?

— Так, — відказав Артур. — Ми добре відпочили. Добраніч і тобі, Родіоне!

Мар’я вийшла о пів на п’яту. Зиркнула у дзеркало, обличчя здалося паперово синім. Перезирнулася з Арту-ром і заглянула до каюти Родіона. Пересвідчилася, що другий пілот спить, і увімкнула електросон, щоб, бува, не прокинувся передчасно.

Лі лежала на своїй койці, заклавши руки під потилицю. Коли оголені нерви підказали їй, що надійшов час, — вона нечутно підвелася, увімкнула Джефові електросон і на мить затримала очі на його кучерявій потилиці. Вийшла до Центрального

Мар’я стояла посеред салону. Трохи розгублено вона торкнулася свого волосся, знизала плечима і вронила руки.

— Нехай, — мовила рівно, відсторонено. — У просторі волосся все одно не лежатиме, там дожна волосина буде сама по собі. Який жах! Не жіночий труп, а велика жовта мітла. У що переодягатися? У скафандри?

— Навіщо? — спитала Лі.

— Правда. Я не подумала. То... отак? У нічному?

— Хоч і без нічого, — сказав Артур.

Мар’я подивилася на подругу. Лі ледве тамувала нервове тремтіння. Мар’я підійшла до панелі приладів.

— Я їм скажу... Добре? Скажу останнє слово, а на столі лишимо записку, щоб послухали. Добре?

Увімкнула звукозапис, бо ніхто, не заперечував. Вона сказала:

— Любі наші. Ми виходимо. Не жалійте нас, не плачте за нами, ви розумієте: іншого виходу немає. Викиньте з "Сонячного" все зайве... Родіоне, я тебе безмежно поважаю, з тим і вийду, знай про це. Джефе... Тут поруч Лі й Артур. Я не соромлюся. Я люблю тебе і в останню мить щаслива, що передаю своє життя — у твоє. Прощавай і не сердься на мене за це рішення. А вдома зайди до моїх мами і тата і скажи, що вони в мене найдорожчі і що ти мій чоловік. Бажаю щастя і найдовшого життя у світі!

Мар’я вимкнула запис, обернулася до тих двох:

— Тепер ви?

Лі не зводила з неї очей:

— Ні, я не можу.

— Ні?..

— Ні!.. — Лі не вистачало повітря, вона говорила уривчасто і часто зітхала. — Я мала таку галюцинацію: тебе і хлопців за борт. А нам удвох... з Артуром... врятуватися на кораблі... Я йому розповіла... він каже: "Це добре!.. Це така гарна думка. Тільки на борту треба лишити хлопців. А самим викинутися!.."

— Немає часу, — сказав Артур.

Він підійшов до пульта і увімкнув автоматику. Дверцята шлюзової камери розчинилися. Там було темно.

— Це недовго, — прошепотіла Мар’я. — Тиск відразу впаде до нуля, повітря не стане, температура потойбічна.

— Миттю, — кивнув Артур.

Мар’я зазирнула в чорну пройму. Лі не втрималася, ухопила її за лікоть. Мар’я озирнулася на подругу, взяла за руку, Лі ледве стримала рух жаху — назад, від Мар’ї. Артур зосереджено дивився в отвір.

— Н-ну... — буркнув він. — Зараз автомат зачинить двері.

— Ходімо, — мовила Мар’я. — Відразу троє?

Артур похилив голову.

— Мар’є. Ти можеш зостатися. Я не смію тебе неволити. Я керувався вищою доцільністю...

— Арті. Ти не змушував мене. Їм буде тяжко... погодитися... Але ж ти керувався вищою доцільністю!

Він обійняв жінок за плечі, вони обидві тремтіли.

— Треба було третім узяти Джефа. А тебе лишити з Родіоном.

Лі ледве розтулила губи:

— Треба швидше. Лізьмо. Мар’є. Артуре. Що це ви розговорилися? — її зуби дрібно цокотіли.

Мар’я сказала:

— Не чіпайте Джефа. Ми керувалися вищою доцільністю.

Залізні жмені командира стисли плечі жінок. Він легко відірвав обох від підлоги і боком переступив поріг шлюзової камери. Засвітився плафон над головою, повітря тут було згусле, з металевим присмаком. Овальна пройма до Центрального світилася жовтувато-сонячним світлом життя. Друга стіна являли собою шафу із скафандром, третя — дверцята до порожнини, де раніше був "Нейтрино". У четвертій стіні були овальні герметичні дверцята, котрі виводили у простір.

Наче цвіркун заспівав у камері — то автоматика увімкнула мотор, і двері зрушили з місця.

— Прощавайте, — сказав Артур.

Жінки міцніше притислися до нього. Отвір вужчав. Оце вже лишалася тільки щілина. І враз мотор замовк. Щілину затулила чорна постать. Знову заспівав цвіркун — двері пішли вбік.

— Божевільні! Назад!

То був Чорний Джеф. Хто й думав, що має таку тигрячу силу: ще й двері до кінця не розчинилися, а він уже висмикнув Мар’ю і Ліліан із камери і повикидав у салон. Розлючений Артур вистрибнув сам, зіткнувшись із Джефом груди в груди.

— Ледве встиг!.. — видихнув Джеф. — Ви! Люди!!!

— Не заважай! — гримнув Артур. — Нащо ти заважаєш?! Я наказую...

Джеф закричав:

— Хіба ви не чули виклику з бази?!

— Якої бази?.. — Лі сіла на стілець.

Серце билося кволо, неповно, і, як завжди, не вистачало повітря.

— Виклику не було, — сказав Артур.

Він був поруч із камерою, очі його не слухалися і пильно зиркали то в отвір, то на пульт. Джеф перехопив ті погляди і одним рухом стрибнув до пульту і натис кнопку. Дверцята щільно затулили пройму.

— Як же це ви. Був виклик! Мар’є!

— Не було.

— Лежав, дрімав, Лі стогнала уві сні, потім, здається, вийшла...

— Але ж електросон!..

— Ні. Ми його з Родіоном вимкнули ще опівночі. Отож лежу — і враз думка: негайно до Центрального, виклик з бази!

І тієї ж миті заблимали зелені вогники і переривчасто заголосив дзвоник: Земля на зв’язку! Лі підхопилася на ноги і від того зусилля мало не знепритомніла. Джеф перехопив її тіло — тільки коліна стукнули об підлогу.

Артур миттю опинився біля пульта, Родіон, розчахнувши двері, стрибнув до радіоапаратури... Мар’я сновидою дістала з аптечки інгалятор, піднесла до обличчя Лі, потім до свого. Лі захекано вимовила:

— Може, це снилося?.. Мар’є! Шлюзова камера — вона замкнена? Мар’є! Що Артур? Він на вахті!.. Що я верзу... Мар’є, слухай, мені снилося... Змова, змова, божевілля, я хотіла всіх повикидати, щоб тільки Артур зостався...

— Бідна моя Лі!

Чорний Джеф металево-голосно сповістив Родіонові:

— Цих трьох осіб я щойно витягнув із шлюзової камери. Під проводом Артура вони якраз викидалися у Простір.

Тіло Родіона напружилося, руки вп’ялися у панель — усі чекали його реакції, і ось він, тяжко усвідомлюючи почуте, повів головою в бік Артура... Але не встиг нічого сказати — гримнули гучномовці:

— "...по той бік Сонця... дорогі земляки... Небо!.. Небо..."

Накотилися перешкоди, ніби якісь надпотужні випромінювачі транслювали на всю Систему скрегіт і брязкіт поєдинку космічних драконів. Люди зблідли:

— Немає нам щастя та й нема!.. — зойкнула згорьовано Мар’я. — Тепер ще знайшлися земляки по той бік Сонця... Що то було?

Джеф мовчки занурився в радіоапаратуру. Він лише нагадав, жартуючи, про той одвічний клятий бутерброд, який неодмінно і завжди падає тільки маслом униз. Того жарту ніхто не підтримав або й не почув. Здалеку, згасаючи, прожебоніло:

— "Небо... Я Земля... радіограми ІКРС... Небо!.."

А тепер було схоже, ніби у зворотному записі транслювали "Половецькі танці".

І раптом залягла мертва тиша.

Джеф озирнувся до всіх. Люди дивилися на нього, як на бога. Тільки Артур не дивився на нього — заплющивши очі, командир ледь помітно погойдувався вперед і назад.

Джеф, порпаючись в апаратурі, підняв пальця — закликав до тиші. Чітко і лунко, як із сусідньої кімнати, пролунав чоловічий голос:

— "...Використайте все наявне пальне і відірвіться від антиракети. Під час прискорення скорегуйте свою траєкторію таким чином", — радіо переказувало дані для корекції, автомати писали, люди слухали, але ще нічого не зрозуміли. — "...Нова траєкторія пройде по параболі поза Сонцем. На той час ІКРС надішле навперейми "Сонячному" експедицію і ракету-танкер із пальним і вантажем життєзабезпечення. Зустріч відбудеться за вісім місяців. За нашими даними, виробництво атмосферного газу і резерв продовольства на "Сонячному"

вичерпаються за два з половиною місяці. Через це для врятування життя членам екіпажу необхідно вдатися до анабіозу. Сполучення електросну з передбачуваними фармацевтичними засобами забезпечать вам восьмимісячний анабіоз без суттєвих органічних ушкоджень. Це дозволить скоротити витрати кисню вчетверо і розтягти їх до зустрічі з рятувальною експедицією. Протягом цього періоду треба щомісяця прокидатися для підживлення організму. Від сьогодні і надалі радіомаяк "Сонячного" повинен працювати безперервно на зумовлених хвилях, живлячись від сонячних батарей.

Спорядження рятувальної експедиції ІКРС розпочато. Люди вірять у ваше щасливе повернення. Бажаємо вам успіху, здоров’я, непохитної волі до перемоги. До зустрічі по той бік Сонця, дорогі земляки! Небо! Небо! Я — Земля! Повторюємо текст радіограми ІКРС..."

Прослухали ще раз.

Сиділи мочки, лаштувалися слухати втретє, але Родіон опам’ятався. Вимкнув прийом. Підвівся. Кошлато насупився, здавалося, що в нього від рішучості потріскували суглоби.

— Увага. Артуре. І всі. Оголошую Загальну раду. Заперечень немає?

Всі мовчали.

— З причини нервового виснаження Артура пропоную командування кораблем до входу в анабіоз передати мені. Хто має заперечення — кажіть.

Артур озирнувся від пульта і похмуро оглянув колег. Джеф і Мар’я сказали:

— Заперечень немає. Родіон продовжив:

— Кожна змарнована хвилина зменшує наші шанси. Джефе, передай підтвердження на Землю. Мар’є, на найближчу годину ти наш керівник і вчитель. Дій! — Не втримався — засміявся: — От бачите, як усе просто!

Сміх його був дивний — так сміються люди, коли зустрічаються з новим лихом, що його вже не здатні подолати.

Ще приголомшені, ще мовчазні, люди почали працювати. Родіон і Артур заправляли автоматиці дані для— корекції і для довготривалої програми, що за нею житиме "Сонячний" протягом восьми місяців. Мар’я командувала, пілоти клацали клавіатурою.

Після душів вбралися у теплі нічні ко’мбінезони. Мар’я сіла біля стінної амбулаторії, і кожному зробила ін’єкцію. Останньою вона вколола себе.

І тоді розпочався сніданок. Жували собі мовчки. Мар’я зауважила:

— Заляжемо усі в сплячку, як ведмеді!

Артур буркнув, не глянувши:

— Чом радієш? Чого ви всі радієте? Дістали один шанс проти одного.

— А ти гадаєш, що надумав краще? — запитав Родіон. — Викинутися в Простір? Прихопивши з собою жінок!

Артур тяжко зиркнув спідлоба. Лі вп’ялася в нього очима. Скидалося на те, що їхній рудий командир був розчарований перспективою врятуватися: поки тривало життя — тривав весь його болісний клопіт.

— — Якщо й невдача... — сказала Лі. — Однаково... Спокійний перехід у небуття... І надія. І відпочинок від страхів і химер... От бачите: відлітало два подружжя, а повернеться одне...

Кожен зосереджено дивився у свою тарілку. Мар’я схилилася нижче. Артур сухо вичавив крізь зуби:

— Я ще не сказав свого "так".

— Ніхто не спитає твого "так", — відказала Лі. Вона заговорила ніби спокійно, тільки часом у голосі віддзвонювало металом, і люди дивувалися її самовладанню. — Не треба рятувати кохання, яке вмерло... отут. Воно не воскресне ніколи. І не треба, бо є нове. Воно народилося під тінню антиракети. Мабуть, воно не зможе вмерти.

Артур мовчки підвівся і відійшов до пульта. Джеф рушив контролювати побутову апаратуру. До каюти, де він порався, прослизнула Мар’я. Ледве причинила двері — не втерпіла, кинулася йому на шию.

— Я ж казала, коханий! Я ж не вірила...

Він узяв її за лікті, підняв. Вона сміялася від щастя. Золотаве волосся лягло на чорне обличчя і переплуталося з антрацитовими кучерями. Вона терлася щоками об його щоку:

— Дивись, щоб ти мені наснився! Щоб ти мені весь час снився. Ми тепер будемо бачитися тільки раз на місяць. Я й так знаю: ти мені будеш снитися весь час. Правда?

Жінки в коханні легше знаходять слова. Чорний Джеф мугикав, ловив ротом її волосся і все намагався поцілувати десь біля вуха.

Родіон квапив. Лі лягла першою. Мар’я охопила її легким паском, поцілувала й увімкнула апарат. Жінка заплющила очі.

— Ходи, Артуре, — сказав Джеф у Центральному.

— Іди й лягай.

— Гаразд. Добраніч, хлопці! — Джеф потиснув кістляву Родіонову руку, кивнув Артурові, і той ледь ворухнув червоною головою.

Мар’я провела Джефа до спальні, той скочив на койку і змовницьки підморгнув:

— Знаєш, я т,рохи зажду, нехай Артур...

Вона кивнула. Унизу рівно дихала Лі. Мар’я повернулася до Центрального.

— Артуре? Ходи, я зроблю, що треба.

— Я сам зроблю, що треба.

— Ти ж знаєш, що це мій обов’язок.

— Укладай другого пілота і лягай сама.

— Я ляжу останній, — мовив Родіон. — Ми не маємо часу. Іди з Мар’єю.

Артур засміявся:

— Іти й лягати. Наказуєш! Ти не мав підстав для Загальної ради. Командир "Сонячного", законний командир, затверджений Землею, —

це я. І більш ніхто. Тобі і Мар’ї я наказую негайно укладатися в анабіоз, а про себе я подбаю, коли переконаюся, що на борту все в нормі. Відповідальність за вас усіх людство поклало на мене. Воно ‘знало, що робить. Воно не вперше на мене покладається. І я його не підведу. Я маю можливість і право в корені нищити будь-які зазіхання на владу командира корабля. Ти чуєш? Ви обоє — чуєте?

Він розпалявся і напружувався, просто таки наливався напруженням на їхніх очах. Губи стали як дерев’яні, рухи уповільнилися, голос піднісся і тримався на підвищеній ноті: •

— Я не дозволю вам забути, хто я тут серед вас і що я зробив для вас усіх і для людства. Мені, гмені людство буде вдячне за цю експедицію, за її успіх, за мою волю і вміння передбачати події. Я наказав: негайно укладатися, а ви знаєте, що мої накази акумулюють найвищий космічний досвід, найвищу мудрість хвилини. Укладатися!

Родіон і Мар’я думали, що ось воно — сталося: відмовили гальма найтяжчої і найсильнішої волі. І вони мовчали, виструнчившись. Вони з подивом, недовір’ям, відразою відчували у собі настійне бажання підкоритися командирові. Мар’я навіть зробила крок до дверей і благально зиркнула на Родіона. Той через силу відірвав погляд від Артура, перевів його на пульт і підійшов до пульта сам.

— Лягай, Артуре, — сказав глухо, не озираючись.

Артур втішено мугикнув — як загарчав. Мар’я схлипнула, і нараз м’який її голос затремтів від твердості:

— Ти ж знаєш, що я нізащо не погоджуся, щоб ти залишився без контролю. Лягай...

Артур металево продзвенів:

— Я чекаю.

— Джеф заснув? — діловито запитав Родіон.

— Ні.

— Ні-і?! — перепитав Артур. — Он як: змова! Проти командира?

Родіон натиснув кнопку виклику, у проймі дверей з’явився Чорний Джеф, вайлуватий і могутній, трохи здивований. Родіон сповістив: .

— Артур відмовляється укладатися. За півгодини автоматика почне працювати.

Джеф кивнув із розумінням. І тоді вони обидва, жилавий і сухий, як дубове коріння, Родіон та здоровенний, вив’язаний із чорних м’язів Джеф наблизилися до Артура. Той похилив голову, як бугай. Похмуро запитав:

— Навкулачки?

— Якщо треба буде! — відказав Джеф.

— Ви обрали насильство! Над командиром. Розумієте?

— Якщо це треба для всіх.

— Зі мною не так легко впоратися... — Артур зігнув ноги в колінах, здаля зиркнув на пульт, ніби збирався туди стрибнути.

Родіон заступив йому шлях. Сказав нетерпляче:

— Ми впораємось.

Артур різко стенув головою, лють ворушила його обличчям — підборіддям, складками на рожевих щоках, рудими бровами.

— Ходи зі мною... — мовила Мар’я і взяла його за руку.

І він враз обм’якнув. Вона одвела його до їхньої каюти. Він заліз на койку. Родіон і Джеф стояли у дверях і дивилися. Мар’я пристебнула пасок. Клекотіння вирвалося з Артурового горла, він накрив долонями обличчя. Плакав безслізно і насилу виштовхував із себе:

— Я завжди боявся смерті... Я знав, що не зумію вмерти з гідністю...

— Ніхто не вмре, — сказала Мар’я і увімкнула апарат. Обернулася до тих двох, показала очима на свою койку під Артуровою: — Я зостаюся тут. На добраніч.

Поцілувала Родіона і на мить припала до Джефа. Чоловіки вийшли. Родіон стис Джефові руку:

— Прощавай, хлопче. Тримайся так, як ти тримаєшся. Не згадуй лихом.

— Ти ніби навіки... — ласкаво пробурмотів Джеф.

Вони обійнялися.

— Іди-іди... — Родіон підштовхнув його до спальні.

Лишився сам. Підійшов до столу, написав на аркуші паперу: "Будь ласка, увімкніть звукозапис на пульті. Маю дещо сказати".

Потім увімкнув апарат, говорив тихо, щоб не вчувалося хвилювання:

¦

— Дорогі мої дівчата і хлопці! Земля і ми не врахували однієї обставини. Коли ми підняли "Сонячний" з Церери, від поштовху тріснула одна з кисневих цистерн. Я зважив на можливості регенерації атмосфери із наявними запасами рідкого кисню. Висновок такий: на чотирьох вистачить, на п’ятьох — ні. Вихід один. Даруйте, що не сказав відразу. Я вийду у скафандрі. Ви підете в бік Сонця, а я назустріч антиракеті. Я почекаю, поки "Сонячний" відійде на безпечну відстань. Кінець мій буде легкий і миттєвий. І Сонячна система буде звільнена від цієї нечисті.

Родіон на мить заглибився в себе, потім стрепенувся, глянув на годинника.

— Командування кораблем природно повертається до Артура, а заступником його стає Джеф. Мар’є, ти зумієш усе, що треба, я про тебе дуже високої думки. Артуре, нервові можливості людини піддаються розвиткові й загартуванню. Можливо, тобі доведеться кілька років утримуватися від польотів. Лі, я спокійний за тебе, але слухайся поки що Мар’ю, а на Землі зорієнтуєшся у своїй долі сама. Ну, що ж іще? Прошу вас, друзі мої щирі, перекажіть моєму синові, щоб недовго тужив за батьком, а коли матиме дітей, моїх онуків, нехай розповість їм про діда й бабу все те, що йому здається вартим уваги. Якби я дожив до онуків, я б їх любив. Певно, такий вік. Прощавайте, люди. Прощавай, синку.

Після цього Родіон обійшов спальні. Джеф і Лі спали міцно. Родіон торкнувся долонею чорного обличчя друга, кивнув смаглій жінці, а в каюті навпроти він був довше. Артур спав усе ще неспокійно, здригався і плямкав губами. Мар’я була світла і тиха. Родіон не знав, що вона завжди так спить — стає схожою на світло Місяця. Він опустився на коліна поруч із койкою і взяв Мар’ю за руку.

— Ну от, біленька... А ти казала, що я тебе недолюблюю. Я завжди був необ’єктивним, дівчинко.

Говорив уголос, бо вже й від себе не крився, а люди були відділені непроникною завісою штучного сну.

— Особливо коли я наполягав, щоб ти летіла у "Нейтрино". Заспокоював себе доброю аргументацією, а сам... був такий необ’єктивний! Я не мав права називати твоє ім’я. Мусив мовчати! Якби був бог, я б сказав, що він нас із тобою задумав одне для одного як мужа і жону. Тільки ти прийшла в моє життя занадто пізно, дівчинко, і я був би щасливий мати дочку, схожу на тебе. Залишайся щаслива з Джефом, дівчинко моя...

Він устав із колін, нахилився і поцілував Мар’ю в губи. Подивився, постояв над нею і поцілував ще раз. Потім вийшов.

Час танув.

Родіон востаннє підійшов до пульта і поставив кораблеві останнє завдання: випустити його через шлюзову камеру.

Не лишив собі ані хвилини на роздуми. Тільки-но прочинилися дверцята камери, як пірнув туди. В камері засвітилося світло. Родіон одягнув скафандр. Процедура була розрахована — вона зайняла чотири хвилини. Із клацанням опустилося прозоре забороло, увімкнулося живлення, шкіра скафандра заворушилася, піднята внутрішнім тиском, по спині, грудях, руках і ногах розтеклося тепло.

Внутрішні дверцята вернулися в отвір, старанно вмостилися в ньому. І тієї ж миті — знайомий звук: ніби людина спробувала свій голос на найвищій ноті, та за хвилю скотилася на низи і закінчила-коротким видихом. То прочинилися зовнішні двері, і повітря із шлюзової камери вирвалося у простір.

Двері розчинилися.

— А навіщо мені виходити? — сказав Родіон. — Я б міг умерти й тут, у камері, а дівчата й хлопці привезли б моє тіло додому. А вдома мене б поховали з музикою і почестями. Добре б!

Неподалік "Сонячного" висіла антиракета; Родіон уперше дивився на неї. неозброєним оком. Він ступив у безодню. Вийняв з кобури рушійний пістолет, натиснув гашетку. Газовий струмінь ударив із дула, Родіона понесло...

Потім він повис, дбаючи, аби верх і низ не мінялися місцями. Хотів стабілізованого світовідчування.

Під ним розверзлася зоряна безодня: там були дві ракети — рідний коник-стрибунець під парасолькою (приголомшуюча естетика вивершеної доцільності) і кілометра за два від нього — куца машинерія із оголеною боєголів-кою: в ній теж була вивершеність — руйнівництва і спотвореного жорстокістю людського генія.

— Як вони близько, — сказав Родіон. — "Сонячний", ну ж бо, тікай від цієї мадам!

Він підніс пістолет над головою і за кілька секунд опинився поруч із антиракетою. Узявся за стрижень уздовж металевого циліндра і одразу відчув тягу.

— Ви не проти, мадам, що я трохи проїдуся?

"Сонячний" здавався нерухомим і був недалеко, та

Родіон вже зостався сам. Один. В остаточному розумінні. Трохи збоку корабля в чорноті сяяло невелике Сонце. Щоб дивитися на нього, треба було опустити на забороло щиток світофільтру. Ще лівіше він бачив Землю. Маленька голуба зірочка, Родіонові навіть здалося, що неподалік від неї вирізнюється світла порошинка Місяця.

Під "Сонячним" пливла хмарка голубого мерехтіння: працювали йонні прискорювачі, що імітували слабку гравітацію. Така сама хмаринка бігла за антиракетою.

Ось воно... Із сопел "Сонячного" виріс довгий пломінь — і.велет рушив. Родіон міцніше стиснув свій випадковий держак на антиракеті; з-під неї також вихопився вогонь, і вона пішла за кораблем. Спочатку здавалося, що обидва апарати летять з однаковою швидкістю, але вогненний стовп під кораблем зростав — і відстань почала збільшуватися.

Родіон висів на антиракеті, посилена тяга повернула відчуття ваги, і тепер низ був там, під антиракетою, і здавалося, що вони мчать вертикально вгору, а високо над ними блищить, набираючи швидкості, "Сонячний". Так і летіли.

Омана враз зникла: знову не стало ні верху, ні низу. Корабель виднівся найяскравішою зіркою, антиракета принишкло висіла поруч із Родіоном. Тяги більше не було.

— Що, мадам? — сказав Родіон. — Амба рулям?

"Сонячний" зникав. Згасла стрілка полум’я. Родіон прокоментував:

— Тепер на борту ані грама пального... — а металевий бік корабля виблискував ще якийсь час, та ось уже злився із зоряним порохом, і тоді Родіон усю увагу переніс на антиракету.

— От бачите, мадам, — свій кінець ми зустрінемо разом.

Він добре уявляв, що буде. Боєголівка. Він наблизиться до неї, заради цікавості розгляне у подробицях, а потім... Спалаху він не побачить-, болю не відчує — агонії не буде. За неймовірно коротку мить разом з антиракетою він перетвориться у хмарку радіоактивного газу і

збризк фотонів — і відразу ж розсіється в безодні. Родіон глянув на циферблат на рукаві скафандра: тиск, температура — в нормі, енергетичний і атмосферний ресурс — —дві години.

— А куди поспішати? — сказав він. — Чуєте, бабусю, чи як вас там, нам із вами просто-таки немає куди поспішати, ми все одно нікуди не встигнемо.

У таких ситуаціях треба послідовно пригадувати своє життя. Підбивати підсумки. Добре, на це теж стане часу.. А зараз можна собі дозволити трохи відпочинку. Попереду дві години цілком безвідповідального життя — простого існування, наче він метелик чи стебло травички.

— Га-га-га-га! — зареготав Родїон.

Він глянув собі під ноги.

До цього не можна звикнути: зірки під ногами і зірки над головою. Зорі з усіх боків. Чорна порожнеча, а в ній — срібні кульки, сріблястий і блакитний порох, білуваті спіралі туманностей, сиво-прозоре клоччя Чумацького шляху.

І ще там була осібна червона кулька. Марс. Родіон зиркнув убік — голуба краплинка Землі пульсувала неподалік Сонця. Подивився під ноги — світився Марс. Повів ногою і накрив Марс носком черевика. Одвернув ступню — планета вигулькнула знову. Родіон засміявся, як хлопчик, і озирнувся довкола.

— Велично, що й казати. Невже все оце належатиме людям?

1976